ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΟΣΜΑ
της 23ης Νοεμβρίου 1999 *

Περιεχόμενα

I — Εισαγωγή ..... I - 3274

II — Πραγματικά περιστατικά και διαδικασία ..... I - 3274

III — Οι λόγοι αναιρέσεως ..... I - 3276

A — *Ως προς τον προτο λόγο αναιρέσεως* ..... I - 3277

α) Ως προς το πρώτο σκέλος του πρώτου λόγου αναιρέσεως (εθνικό μέτρο μειώσεως κατά 1,6 % των παρακρατήσεων υπέρ του Δημοσίου) ..... I - 3277

i) Ως προς το εύρος του δικαστικού ελέγχου ..... I - 3277

ii) Ως προς την ιδιαιτερότητα του συστήματος κρατήσεων επί των ιπποδρομιών ως έρεισμα για τη μη υπαγωγή του κρίσιμου εθνικού μέτρου στην κατηγορία των κρατικών ενισχύσεων ..... I - 3279

iii) Ως προς τις αντιφατικές αιτιολογίες του Πρωτοδικείου ..... I - 3283

β) Ως προς το δεύτερο σκέλος του πρώτου λόγου αναιρέσεως (ταμειακές διευκολύνσεις υπέρ του PMU) ..... I - 3284

γ) Ως προς το τρίτο σκέλος του πρώτου λόγου αναιρέσεως (παραχώρηση στο PMU της διάθεσης των κερδών που δεν αναζητήθηκαν από τους νικητές) ..... I - 3285

δ) Ως προς το τέταρτο σκέλος του πρώτου λόγου αναιρέσεως ..... I - 3287

B — *Ως προς το δεφτερο λόγο αναιρέσεως* ..... I - 3288

α) Τα επιχειρήματα των διαδίκων ..... I - 3288

β) Επί του λόγου αναιρέσεως ..... I - 3290

i) Η δικαιολογημένη εμπιστοσύνη, έννοια με δισυπόστατο χαρακτήρα I - 3290

ii) Η δικαιολογημένη εμπιστοσύνη ως αμιγώς κοινοτική έννοια ..... I - 3299

iii) Η παράλειψη κοινοποίησης της εθνικής ενίσχυσης ως λόγος αποκλεισμού της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης ..... I - 3305

IV — Πρόταση ..... I - 3307

* Γλώσσα του πρωτοτύπου: η ελληνική.

I — Εισαγωγή

1. Στην παρούσα υπόθεση, με αίτησή της, η Γαλλική Δημοκρατία ζητεί την αναίρεση της από 27 Ιανουαρίου 1998 αποφάσεως του Πρωτοδικείου επί της υποθέσεως T-67/94 [1]. Η αναιρεσιβαλλομένη απόφαση εκδόθηκε κατόπιν προσφυγής που άσκησε η εταιρία Ladbroke Racing Ltd με αίτημα την ακύρωση της 93/625/ΕΟΚ αποφάσεως της Επιτροπής [2]. Η απόφαση εκείνη αφορούσε τον χαρακτηρισμό μιας σειράς μέτρων των γαλλικών αρχών τα οποία είχε καταγγείλει ενώπιον της Επιτροπής η προσφεύγουσα πρωτοδίκως σε σχέση με την υπαγωγή τους στο πεδίο του άρθρου 92, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΚ. Μεταξύ των ζητημάτων που εγείρονται με την κρινόμενη αίτηση αναιρέσεως είναι, πλην άλλων, και τα εξής δύο: πρώτον, τίθεται το ζήτημα του εύρους του δικαστικού ελέγχου που ασκεί το Πρωτοδικείο επί της κρίσεως της Επιτροπής σχετικά με την υπαγωγή ή όχι ενός εθνικού μέτρου στην έννοια των (παράνομων) κρατικών ενισχύσεων· δεύτερον, το Δικαστήριο καλείται να αποφανθεί επί των προϋποθέσεων επικλήσεως και εφαρμογής της αρχής της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης ως όριο στην υποχρέωση αναζητήσεως των παρανόμως χορηγηθεισών ενισχύσεων.

1 — Ladbroke Racing κατά Επιτροπής (Συλλογή 1998, σ. II-1).

2 — ΕΕ L 300, σ. 15.

III — Πραγματικά περιστατικά και διαδικασία

2. Τα πραγματικά περιστατικά της υποθέσεως περιγράφονται αναλυτικά στις σκέψεις 1 έως 36 της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως.

3. Κατά τα γενόμενα δεκτά, η Ladbroke Racing Ltd (εταιρία αγγλικού δικαίου στις δραστηριότητες της οποίας περιλαμβάνεται η οργάνωση και η παροχή υπηρεσιών σχετικών με στοιχήματα επί ιπποδρομιών στο Ηνωμένο Βασίλειο και την Ευρωπαϊκή Ένωση, στο εξής: Ladbroke) υπέβαλε από κοινού με άλλες έξι εταιρίες του ομίλου Ladbroke, την από 7 Απριλίου 1989 καταγγελία ενώπιον της Επιτροπής κατά ορισμένων ευνοϊκών μέτρων που είχαν ληφθεί από τη Γαλλική Κυβέρνηση υπέρ του Pari Mutuel Urbain (πρόκειται για όμιλο οικονομικού σκοπού που αποτελείται από τις κυριότερες εταιρίες ιπποδρομιών με αποκλειστικότητα στην οργάνωση ενός ιπποδρομίου και διαχείριση των δικαιωμάτων επί αμοιβαίων στοιχημάτων των εταιριών ιπποδρομιών στη Γαλλία, στο εξής: PMU).

4. Στις 22 Σεπτεμβρίου 1993 εκδόθηκε από την Επιτροπή η απόφαση 93/625/ΕΟΚ με την οποία κρίθηκε ότι τρία από τα επτά μέτρα που έλαβε η Γαλλική Κυβέρνηση υπέρ του PMU συνιστούσαν κρατικές ενισχύσεις σύμφωνα με το άρθρο 92, παράγραφος 1, της Συνθήκης αλλά μπορούσε γι' αυτά να χορηγηθεί απαλλαγή δυνάμει του άρθρου 92, παράγραφος 3, στοιχείο γ', της Συνθήκης. Για τα υπόλοιπα τέσσερα μέτρα η Επιτροπή έκρινε ότι δεν πληρούνταν οι προϋποθέσεις για την εφαρμογή του άρθρου 92, παράγραφος 1, της Συνθήκης.

5. Η Ladbroke άσκησε την ένδικη προσφυγή ενώπιον του Πρωτοδικείου και ζήτησε να ακυρωθεί η 93/625 απόφαση της Επιτροπής. Η Γαλλική Δημοκρατία κατέθεσε ενώπιον του Πρωτοδικείου, αίτηση παρεμβάσεως υπέρ της Επιτροπής και με την από 30 Αυγούστου 1994 διάταξη του Προέδρου του δευτέρου τμήματος του Πρωτοδικείου της επετράπη να παρέμβει.

6. Το Πρωτοδικείο εντόπισε νομικά και πραγματικά σφάλματα σε ορισμένα σημεία της προσβληθείσας ενώπιόν του αποφάσεως της Επιτροπής, από τα οποία, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ακόλουθα πέντε:

— πρώτον, στο σημείο με το οποίο κρίθηκε ότι τα ποσά που αντιστοιχούν σε μη ζητηθέντα από τους παίκτες κέρδη, κατά το μέτρο που θεωρούντο ανέκαθεν ως «κανονικά έσοδα», αποτελούσαν τμήμα των «λοιπών κρατήσεων» και η χρησιμοποίησή τους για την κάλυψη κοινωνικών δαπανών και των εξόδων για την επίβλεψη, τον έλεγχο και την προώθηση της ιπποφορβίας καθώς και για τη χρηματοδότηση των επενδύσεων που αφορούν την οργάνωση των ιπποδρομιών και του αμοιβαίου στοιχήματος, δεν μπορούσε να χαρακτηρισθεί ως κρατική ενίσχυση, δεδομένου ότι δεν πληρούνταν το κριτήριο των κρατικών πόρων (τμήματα IV και V, σημείο 1, της προσβαλλομένης)·

— δεύτερον, το Πρωτοδικείο εστίασε την κριτική του στο σημείο της αποφάσεως της Επιτροπής σχετικά με το νομικό χαρακτηρισμό των εθνικών μέτρων που τροποποιούσαν την κατανομή των κρατήσεων υπέρ του Δημοσίου. Η Επιτροπή είχε δεχθεί ότι τα φορολογικά καθεστώτα που εφαρμόζονται στις ιπποδρομίες υπάγονται στην αρμοδιότητα των κρατών μελών· οι προς τα άνω ή προς τα κάτω προσαρμογές των σταθερών φορολογικών συντελεστών δεν συνιστούν φορολογικές ενισχύσεις, εφόσον έχουν ομοιόμορφη εφαρμογή σε όλες τις ενδιαφερόμενες επιχειρήσεις. Δεν υφίσταται επομένως κρατική ενίσχυση παρά μόνον οσάκις μια σημαντική μείωση του φορολογικού συντελεστή μπορεί να οδηγήσει στην ισχυροποίηση της χρηματοοικονομικής καταστάσεως μιας επιχειρήσεως που κατέχει μονοπωλιακή θέση. Τούτο δεν είχε συμβεί εν προκειμένω, ισχυριζόταν η Επιτροπή, κατά το μέτρο που η μείωση της κρατήσεως υπέρ του Δημοσίου επί των στοιχημάτων η οποία επήλθε το 1984 ήταν περιορισμένη (περίπου 1,6 %) και διατηρήθηκε σταθερή στη συνέχεια· ως εκ τούτου δεν σκοπούσε στη χρηματοδότηση μιας συγκεκριμένης πράξεως. Οι γαλλικές αρχές ενήργησαν με σκοπό τη μόνιμη αύξηση των πόρων των δικαιούχων των λοιπών κρατήσεων. Συνεπώς, κατέληγε η Επιτροπή, ενόψει της ιδιαιτερότητας της καταστάσεως των προσώπων που ευεργετούνται, το ενλόγω μέτρο δεν αποτελεί κρατική ενίσχυση, αλλά «μεταρρύθμιση υπό μορφήν φορολογικής προσαρμογής που δικαιολογείται από τη φύση και την οικονομία του ενλόγω συστήματος» (τμήματα IV και V, σημείο 3, της προσβληθείσας αποφάσεως της Επιτροπής)·

— τρίτον, το Πρωτοδικείο δεν δέχθηκε την ορθότητα του σημείου της αποφάσεως 93/625/ΕΟΚ με το οποίο γινόταν δεκτό ότι τα εθνικά μέτρα με τα οποία παρήχοντο ταμειακά πλεονεκτήματα στο PMU, τα οποία συνίσταντο στη χορηγηθείσα άδεια αναβολής της καταβολής των κρατήσεων υπέρ του Δημοσίου, δεν αποτελούσαν προσωρινή παραίτηση των δημοσίων αρχών από την είσπραξη των πόρων τους ούτε και μειονωμένο μέτρο και ως εκ τούτου δεν μπορούσαν να υπαχθούν στην κατηγορία των κρατικών ενισχύσεων (τμήματα IV και V, σημείο 5, της αποφάσεως 93/625)·

— τέταρτον, το Πρωτοδικείο δεν ακολούθησε την Επιτροπή στο συλλογισμό της ότι η κατά ένα μήνα αναβολή της εκπτώσεως του ΦΠΑ από την 1η Ιανουαρίου 1989 και ύστερα συνιστούσε μεν ενίσχυση η οποία όμως αντισταθμίσθηκε με μια μόνιμη παρακαταθήκη στο δημόσιο ταμείο·

— τέλος, το Πρωτοδικείο θεώρησε εσφαλμένη τη θέση της Επιτροπής σύμφωνα με την οποία, η ενίσχυση που συνίστατο στην απαλλαγή από την εισφορά για την ανέγερση εργατικών κατοικιών, αν και ασυμβίβαστη με την Κοινή Αγορά από το 1989 και μετά, δεν έπρεπε να επιστραφεί ως παρανόμως καταβληθείσα διότι ο δικαιούχος της ενισχύσεως (το PMU) τελούσε σε δικαιολογημένη εμπιστοσύνη κατά τη στιγμή της λήψεώς της.

7. Ενόψει των ανωτέρω, το Πρωτοδικείο, με την από 27 Ιανουαρίου 1998 απόφασή του, ακύρωσε «την απόφαση 93/625 (...) κατά το μέτρο που με την απόφαση αυτή κρίνεται ότι τα χορηγηθέντα στο PMU πλεονεκτήματα που απορρέουν: α) από την τροποποίηση της κατανομής των εισφορών που πραγματοποιήθηκαν το 1985 και το 1986, β) από τις ταμειακές διευκολύνσεις που του παρασχέθηκαν, καθόσον του επετράπη να αναβάλει την καταβολή ορισμένων εισφορών επί των στοιχημάτων, γ) από τη θέση των μη ζητηθέντων κερδών στη διάθεσή του και δ) από την εξαίρεση από τον κανόνα της κατά ένα μήνα αναβολής εκπτώσεως του φόρου προστιθέμενης αξίας μετά την 1η Ιανουαρίου 1989, δεν συνιστούν κρατικές ενισχύσεις, υπό την έννοια του άρθρου 92, παράγραφος 1, της Συνθήκης, καθώς και κατά το μέτρο που με την απόφαση αυτή κρίνεται η υποχρέωση του γαλλικού Δημοσίου να αξιώσει την επιστροφή της ενισχύσεως που συνίσταται στην απαλλαγή του PMU από τη συνεισφορά στην προσπάθεια ανεγέρσεως κατοικιών δεν ανατρέχει στο 1989, αλλά στην 11η Ιανουαρίου 1991».

8. Η Γαλλική Κυβέρνηση, με δικόγραφο που κατέθεσε την 26η Μαρτίου 1998, στρέφεται κατά την αποφάσεως του Πρωτοδικείου και ζητεί την αναίρεσή της, ειδικότερα δε την εξαφάνιση της πρώτης παραγράφου του διατακτικού της αναιρεσιβαλλομένης· περαιτέρω, αιτείται την αποδοχή των πρωτοδίκων ισχυρισμών της Επιτροπής και την απόρριψη της σχετικής προσφυγής της Ladbroke.

9. Ας σημειωθεί ότι η Ladbroke είχε εισαγάγει στις 27 Ιουλίου 1998 αντίθετη αίτηση αναιρέσεως κατά της αποφάσεως του Πρωτοδικείου από την οποία όμως παραιτήθηκε με το από 18 Ιανουαρίου 1999 έγγραφό της προς το Δικαστήριο.

III — Οι λόγοι αναιρέσεως

10. Η Γαλλική Κυβέρνηση προβάλλει δύο λόγους αναιρέσεως. Ο πρώτος αφορά τα σημεία εκείνα της αναιρεσιβαλλομένης με τα οποία ακυρώθηκε μερικώς ως εσφαλμένη η απόφαση της Επιτροπής να εξαιρέσει ορισμένα από τα μέτρα που έλαβε η Γαλλική Κυβέρνηση υπέρ του PMU, από το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 92, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΚ. Ο δεύτερος λόγος αναιρέσεως αναφέρεται στο σημείο εκείνο της αναιρεσιβαλλομένης με το οποίο έγινε δεκτό ότι η Επιτροπή δεν μπορούσε να περιορίσει χρονικώς την υποχρέωση των γαλλικών αρχών να αναζητήσουν μία από τις παρανόμως χορηγηθείσες στο PMU ενισχύσεις,

επικαλούμενη τη δικαιολογημένη εμπιστοσύνη η οποία ενδεχομένως είχε γεννηθεί υπέρ του δικαιούχου της παράνομης ενισχύσεως.

Α — *Ως προς τον πρώτο λόγο αναιρέσεως*

11. Ο λόγος αυτός, με τον οποίο προβάλλεται κακή ερμηνεία και εσφαλμένη εφαρμογή των διατάξεων του άρθρου 92, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΚ, αποτελείται από τέσσερα επιμέρους σκέλη τα οποία εξετάζονται στη συνέχεια.

α) Ως προς το πρώτο σκέλος του πρώτου λόγου αναιρέσεως (εθνικό μέτρο μειώσεως κατά 1,6 % των παρακρατήσεων υπέρ του Δημοσίου)

12. Η αναιρεσείουσα βάλλει κατά των σκέψεων 42 έως 62 της αναιρεσιβαλλομένης με τις οποίες το Πρωτοδικείο έκρινε ότι η μείωση από το 1985 του τμήματος των εσόδων από τα ιπποδρομιακά στοιχήματα που παρακρατεί το γαλλικό Δημόσιο συνιστούσε κρατική ενίσχυση, αντιθέτως προς τις εκτιμήσεις της Επιτροπής. Κατά τη Γαλλική Κυβέρνηση, το Πρωτοδικείο υπέπεσε σε μία σειρά νομικών σφαλμάτων σχετικά με τη φύση του δικαστικού ελέγχου, την κατανόηση της ενδίκου αποφάσεως της Επιτροπής, τον νομικό χαρακτηρισμό των πραγματικών περιστατικών και το καθήκον αιτιολογίας των δικαστικών αποφάσεων.

i) Ως προς το εύρος του δικαστικού ελέγχου

13. Το Πρωτοδικείο με την προσβαλλομένη απόφασή του έκρινε (σκέψη 52) ότι η έννοια της κρατικής ενισχύσεως, όπως αυτή ορίζεται στο άρθρο 92, παράγραφος 1, της Συνθήκης, έχει χαρακτήρα αντικειμενικό· ως εκ τούτου ο χαρακτηρισμός ενός εθνικού μέτρου ως ενίσχυσης υπόκειται σε πλήρη δικαστικό έλεγχο. Ελλείψει ιδιαζουσών συνθηκών, οφειλομένων ενδεχομένως στην περίπλοκη φύση μιας κρατικής παρεμβάσεως στην οικονομία, δεν δικαιολογείται, καταρχήν, η αναγνώριση ευρείας διακριτικής ευχέρειας στην Επιτροπή σε σχέση με τον χαρακτηρισμό ενός μέτρου ως κρατικής ενίσχυσης ούτε ο περιορισμός του δικαστικού ελέγχου που ασκεί το Πρωτοδικείο στην αναζήτηση μόνο των προδήλων σφαλμάτων εκτιμήσεως.

14. Η αναιρεσείουσα προβάλλει ότι το Πρωτοδικείο προσδιόρισε εσφαλμένως τη φύση και την έκταση του δικαστικού ελέγχου που είχε κληθεί να ασκήσει. Αντιθέτως η Ladbroke υποστηρίζει ότι ορθώς το Πρωτοδικείο δεν περιορίσθηκε στην αναζήτηση προδήλων σφαλμάτων εκτιμήσεως αλλά υπέβαλε σε πλήρη έλεγχο ουσίας τις θέσεις της Επιτροπής σχετικά με την υπαγωγή των επίδικων γαλλικών μέτρων υπέρ του PMU στο πεδίο του άρθρου 92, παράγραφος 1, της Συνθήκης.

15. Φρονώ ότι το Πρωτοδικείο δεν υπέπεσε σε νομικό σφάλμα σε σχέση με το εύρος του δικαστικού ελέγχου επί των επίμαχων κρί-

σεων της Επιτροπής. Ορθώς τονίζεται στην αναιρεσιβαλλομένη (σκέψη 52) ότι η έννοια των κρατικών ενισχύσεων, όπως διατυπώνεται στη Συνθήκη, είναι αμιγώς νομική, ερμηνεύεται δε επί τη βάσει αντικειμενικών στοιχείων. Ως εκ τούτου, τόσο το Δικαστήριο και το Πρωτοδικείο όσο και ο εθνικός δικαστής, όταν καλούνται να εξετάσουν κατά πόσο είναι ορθή η κατάταξη ή όχι ενός εθνικού μέτρου στην κατηγορία των κρατικών ενισχύσεων του άρθρου 92, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΚ, οφείλουν να ασκούν — *καταρχήν και στο μέτρο του δυνατού* — πλήρη έλεγχο ουσίας. Ο κανόνας αυτός ανατρέπεται μόνο εφόσον ο δικαστής διαπιστώσει ότι συντρέχουν ad hoc ιδιάζουσες συνθήκες που εμποδίζουν την άσκηση εκτεταμένου δικαστικού ελέγχου. Οι συνθήκες αυτές μπορεί να συνίστανται στον περίπλοκο και τεχνικό χαρακτήρα ορισμένων εκτιμήσεων οι οποίες τελούν σε άμεση συνάρτηση με την απάντηση στο νομικό ερώτημα, δηλαδή με τον νομικό χαρακτηρισμό ενός μέτρου ως κρατικής ενίσχυσης. Δεν θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι οσάκις τίθεται ζήτημα ερμηνείας και εφαρμογής του άρθρου 92, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΚ συντρέχουν a priori οι κατά τα ανωτέρω ιδιάζουσες συνθήκες που περιορίζουν τις δυνατότητες δικαστικής παρεμβάσεως στην ουσία της υποθέσεως.

16. Ας σημειωθεί ακόμη ότι το εύρος των εξουσιών του δικαστή κατά τον έλεγχο της νομιμότητας μιας διοικητικής πράξης — όπως είναι η προσβληθείσα πρωτοδίκως — δεν μπορεί να καθορίζεται με τρόπο απόλυτο και στατικό. Εκτός από την ανάγκη προσαρμογής του στα δεδομένα της κάθε διαφοράς, ανάγκη που τελεί πέρα από κάθε αμφισβήτηση, παρατηρείται στη νομολογία του Δικαστηρίου η τάση δυναμικής διευρύνσεως του δικαστικού ελέγχου και ενισχύσεως των εξουσιών του δικαστή ακόμη και σε περιπτώσεις επεξεργασίας σύνθετων νομικών προβλημάτων με έντονο οικονομικό χρωματισμό όπως είναι εκείνα που άπτονται του δικαίου του ανταγωνισμού [3]. Η ενλόγω τάση εκφράζει τη θεμελιώδη προσπάθεια κάθε δικαιοδοτικού οργάνου — όπως είναι το Δικαστήριο — να εξασφαλίσει τον αρτιότερο δυνατό δικαστικό έλεγχο χάριν της τηρήσεως της αρχής της νομιμότητας και της προστασίας των δικαιωμάτων των διαδίκων. Εν κατακλείδι, η άσκηση πλήρους ελέγχου ουσίας σε υποθέσεις όπως η παρούσα δεν συνιστά βεβαίως υποκατάσταση του

3 — Χαρακτηριστικό θεωρώ το παράδειγμα της εξέλιξης του δικαστικού ελέγχου επί των αποφάσεων της Επιτροπής που αφορούν τη συμβατότητα ή μη των συγκεντρώσεων επιχειρήσεων με τους κοινοτικούς κανόνες του δικαίου του ανταγωνισμού.
Είναι πάγια η θέση σύμφωνα με την οποία «μολονότι ο κοινοτικός δικαστής ασκεί γενικώς πλήρη έλεγχο (...) ο έλεγχος που ασκεί στις περίπλοκες εκτιμήσεις οικονομικής φύσεως που εκφέρει η Επιτροπή περιορίζεται αναγκαία στην εξέταση του αν τηρήθηκαν οι κανόνες διαδικασίας και αιτιολογίας καθώς και αν τα πραγματικά περιστατικά ήταν ακριβή και δεν υφίσταντο προφανή πλάνη εκτιμήσεως ή κατάχρησης εξουσίας». Ο κατά τα ανωτέρω αυτοπεριορισμός στον οποίο υποβάλλεται ο κοινοτικός δικαστής — ο οποίος ενέχει ενδεχομένως μία αντίφαση (ναι μεν «πλήρης» έρευνα της υπόθεσης πλην όμως αναζήτηση μόνο των «προφανών» σφαλμάτων διοικητικής αρχής) — αφορά ιδίως τις αποφάσεις της Επιτροπής στο πλαίσιο της εποπτείας που αυτή ασκεί για την τήρηση των κανόνων του υγιούς ανταγωνισμού [βλ., ιδίως, τις αποφάσεις του Δικαστηρίου της 28ης Μαΐου 1998, C-7/95 P, John Deere (Συλλογή 1998, σ. I-3111, σκέψη 34) της 11ης Ιουλίου 1985, 42/84, Remia (Συλλογή 1985, σ. 2545, σκέψη 34) καθώς και την απόφαση του Πρωτοδικείου της 24ης Οκτωβρίου 1997, T-243/94, British Steel (Συλλογή 1997, σ. II-1887, σκέψεις 107 έως 113)].
Στην πραγματικότητα όμως, η ανωτέρω νομολογιακή διακύρυξη δεν σκοπεί σε απόλυτο περιορισμό των περιθωρίων παρέμβασης του κοινοτικού δικαστή στην ουσία της υπόθεσης αλλά στο να αναγνωρίσει σε αυτόν την εξουσία να παραμένει κύριος του έργου του, καθορίζοντας ο ίδιος το βάθος μέχρι του οποίου θα προχωρεί κάθε φορά η έρευνά του.
Όπως φαίνεται μάλιστα από την απόφαση του Δικαστηρίου της 31ης Μαρτίου 1998, επί των συνεκδικασθεισών υποθέσεων C-68/94 και C-30/95, Γαλλία κατά Επιτροπής κ.λπ. (Συλλογή 1998, σ. I-1375), υπάρχει σαφής βούληση του κοινοτικού δικαστή να χρησιμοποιεί την εξουσία αυτή προς την κατεύθυνση της άσκησης πληρέστερου δικαστικού ελέγχου από ό,τι παλαιότερα. Μπορεί μεν ο δικαστής στην απόφαση αυτή να εξετάζει στη μείζονα του δικανικού του συλλογισμού για «διακριτική εξουσία» της Επιτροπής «ιδίως όσον αφορά τις εκτιμήσεις οικονομικής φύσεως» (σκέψεις 223 και 224), προβαίνει ωστόσο στη συνέχεια σε κρίσεις ουσίας επί ζητημάτων με έντονο οικονομικό χαρακτήρα. Διαπιστώνει, παραδείγματος χάριν, ότι οι «εμπλεκόμενες στη συγκέντρωση επιχειρήσεις δεν είχαν καμία προνομιακή σχέση για τη διανομή προϊόντων ανθρακικού καλίου» και ότι «η δέσμη των διαθρωτικών δεσμών δεν είναι τελικώς τόσο πυκνή και προφανής όπως θέλησε να την παρουσιάσει το καθού όργανο» — (σκέψεις 230 έως 237). Τέλος, καταλήγει στην ανασκευή αμιγώς πραγματικών και εξειδικευμένων τεχνικών αναλύσεων της Επιτροπής (βλ. ιδίως τις σκέψεις 237 και 244)· διενεργεί, επομένως, πλήρη έλεγχο ουσίας. Η εξέλιξη αυτή είναι καθόλα θεμιτή αν λάβει κανείς υπόψη την εξοικείωση του Πρωτοδικείου και του Δικαστηρίου σε αυτή την κατηγορία των νομικών διαφορών. Θα ήταν μάλιστα παράλογο να αποκλεισθεί η δυνατότητα του κοινοτικού δικαστή να χρησιμοποιεί την εμπειρία που έχει αποκτήσει για την συμπλήρωση των κενών του δικαστικού ελέγχου.

διοικητικού έργου της Επιτροπής αλλά ορθή άσκηση του δικαστικού έργου σε μία έννομη τάξη η οποία διέπεται από την αρχή της νομιμότητας και του κράτους δικαίου, όπως είναι η κοινοτική.

ii) Ως προς την ιδιαιτερότητα του συστήματος κρατήσεων επί των ιπποδρομιών ως έρεισμα για τη μη υπαγωγή του κρίσιμου εθνικού μέτρου στην κατηγορία των κρατικών ενισχύσεων

17. Η Γαλλική Κυβέρνηση θεωρεί πως το Πρωτοδικείο εκτίμησε κατά τρόπο εσφαλμένο τη νομιμότητα και την ορθότητα των επιχειρημάτων της Επιτροπής επί των οποίων ερείδετο η μη υπαγωγή του επίδικου εθνικού μέτρου στην κατηγορία των (παράνομων) κρατικών ενισχύσεων. Η αναιρεσείουσα εστιάζει την επιχειρηματολογία της στο γεγονός ότι το Πρωτοδικείο δεν έλαβε υπόψη ότι η Επιτροπή είχε θεμελιώσει τη συλλογιστική της στην ιδιαίτερη φύση και οικονομία του συστήματος των κρατήσεων επί των ιπποδρομιακών συστημάτων στη Γαλλία. Η ιδιαιτερότητα του συστήματος τελούσε σε άμεση συνάρτηση με τα τρία επιμέρους κριτήρια που επικαλείτο η Επιτροπή για να δικαιολογήσει τη θέση της περί μη χαρακτηρισμού του μέτρου ως κρατικής ενισχύσεως. Η αναιρεσείουσα θεωρεί ότι το Πρωτοδικείο αγνόησε εντελώς τη σημασία του επιχειρήματος που αρύεται από την ιδιαιτερότητα του επίμαχου συστήματος τη στιγμή μάλιστα που το ενλόγω επιχείρημα είχε σαφώς αναλυθεί με τις παρατηρήσεις που είχαν υποβάλει ενώπιόν του η Επιτροπή και η Γαλλική Κυβέρνηση. Συμπληρώνει δε ότι το ίδιο επιχείρημα είχε ληφθεί υπόψη από το Δικαστήριο σε παλαιότερη απόφασή του, με την οποία είχαν απορριφθεί οι αιτιάσεις της Ladbroke περί υπάρξεως κρατικής ενισχύσεως από μέρους της Γαλλικής Κυβέρνησης υπέρ του PMU [4]. Εν συνόψει, η αναιρεσείουσα θεωρεί ότι ο δικαστής της ουσίας δεν κατανόησε την αιτιολογία της προσβληθείσας ενώπιόν του πράξης, παρέλειψε να εκτιμήσει ουσιώδη ισχυρισμό που είχε προβληθεί ενώπιόν του νομίμως, ή εν πάση περιπτώσει, δεν ερμήνευσε σωστά το κρίσιμο ζήτημα της «φύσεως και της οικονομίας του συστήματος».

18. Οι ανωτέρω αιτιάσεις της αναιρεσείουσας, τις οποίες επιχειρεί να αντικρούσει η Ladbroke με τις παρατηρήσεις της, χρήζουν ορισμένων παρατηρήσεων, οι οποίες παρατίθενται ευθύς αμέσως.

19. Σημειώνω, καταρχάς, ότι οι ρητές νομολογιακές αναφορές στη «φύση και οικονομία ενός συστήματος» ως κριτήριο για την υπαγωγή ενός μέτρου στην κατηγορία των κρατικών ενισχύσεων, είναι, όπως δέχεται και η αναιρεσείουσα, ιδιαιτέρως σπάνιες. Στην απόφαση Ιταλία κατά Επιτροπής [5], που αφορούσε την ιταλική υφαντουργία, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι το υπό εξέταση μέτρο εξαιρούσε μερικώς τις ωφελούμενες επιχειρήσεις «από τις χρηματικές επιβαρύνσεις που συνεπαγόταν η κανονική εφαρμογή του γενικού συστήματος κοινωνικής ασφαλίσεως, χωρίς η εξαίρεση αυτή να δικαιολογείται από τη φύση και από την οικονομία του ενλόγω συστήματος». Το Δικαστήριο δεν προέβη σε μία εκτενέστερη ανάλυση του τι περιλαμβάνεται ή μπορεί να περιληφθεί στην έννοια της «φύσεως και οικονομίας ενός συστήματος». Πράγματι, το Δικαστήριο δεν θεμελίωσε στη ρηθείσα

4 — Απόφαση της 9ης Δεκεμβρίου 1997, C-353/95 P, Tiercé Ladbroke κατά Επιτροπής (Συλλογή 1997, σ. I-7007, σκέψεις 34 και 35).

5 — Απόφαση της 2ας Ιουλίου 1974, 173/73 (Συλλογή 1974, σ. 351, σκέψεις 32 επ.).

απόφαση τη συλλογιστική του στο κριτήριο αυτό, αλλά στον εξαιρετικό χαρακτήρα της επιδίκου εθνικής διατάξεως σε σχέση με το σύστημα που συνιστούσε την κατά κάποιο τρόπο «φυσιολογική νομική κατάσταση», δεχόμενο παράλληλα ότι οι ιδιαιτερότητες του συστήματος, αν αποδεικνύονταν, θα μπορούσαν ενδεχομένως να δικαιολογήσουν τις κρίσιμες αποκλίσεις από τους γενικούς κανόνες.

20. Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει εξάλλου και ο γενικός εισαγγελέας κ. Darmon στις προτάσεις του επί της υποθέσεως Sloman Neptun [6]. Αντιθέτως προς όσα ισχυρίζεται η αναιρεσείουσα, η ανάλυση του γενικού εισαγγελέα στην ανωτέρω υπόθεση επικεντρώνεται στη σημασία του εξαιρετικού χαρακτήρα ενός μέτρου σε σχέση με την οικονομία του γενικού συστήματος στο οποίο εντάσσεται, ως κριτήριο για την αναγνώριση της υπάρξεως κρατικής ενισχύσεως κατά την έννοια του άρθρου 92, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΚ και όχι στη «φύση και οικονομία του συστήματος» αυτή καθαυτή. Με άλλα λόγια, τόσο στις ενλόγω προτάσεις όσο και στην προμνησθείσα απόφαση, Ιταλία κατά Επιτροπής, δεν περιέχονται επαρκείς ερμηνευτικές ενδείξεις ως προς τη σημασία που έχουν οι ιδιαιτερότητες ενός υπό εξέταση συστήματος για την εφαρμογή του άρθρου 92, παράγραφος 1, της Συνθήκης.

21. Μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την υπό εξέταση υπόθεση παρουσιάζει η απόφαση της 9ης Δεκεμβρίου 1997, Tiercé Ladbroke κατά Επιτροπής [7]. Το Δικαστήριο, αφού περιγράφει στην απόφαση εκείνη (σκέψη 34) τη λογική του συστήματος των παρακρατήσεων επί των αμοιβαίων στοιχημάτων, σημειώνει ότι «το σύστημα των νομίμων και φορολογικών κρατήσεων που ισχύει για τα στοιχήματα επί των γαλλικών ιπποδρομιών θεσπίστηκε αφού ελήφθησαν υπόψη οι κανονιστικής και οικονομικής φύσεως ιδιαιτερότητες της ιπποδρομίας και του στοιχήματος του τύπου pari mutuel στη Γαλλία. Δεν είναι δυνατόν να απαιτείται η μεταφορά του συστήματος αυτού στα στοιχήματα τύπου pari mutuel επί των γαλλικών ιπποδρομιών, οι οποίες διοργανώνονται εντός διαφορετικού κανονιστικού κύκλου και οικονομικού πλαισίου. Εξάλλου, δεδομένου ότι τα ποσοστά της παρακρατήσεως στη Γαλλία και στο Βέλγιο διαφέρουν, η δε εφαρμογή των βελγικών ποσοστών στα στοιχήματα που συνάπτονται στη Γαλλία δικαιολογείται από τους μνημονευομένους στη σκέψη 34 της παρούσας απόφασης λόγους, οι οποίοι ανάγονται στη λογική του συστήματος τύπου pari mutuel, η κατανομή αυτής της παρακρατήσεως μεταξύ των διαφόρων δικαιούχων δεν μπορεί, εν πάση περιπτώσει, να γίνεται ακριβώς επί της αυτής βάσεως και στις δύο περιπτώσεις» [8].

22. Με την προμνησθείσα απόφαση το Δικαστήριο έλαβε υπόψη την ιδιαίτερη φύση και την οικονομία του συστήματος των κρατήσεων επί αμοιβαίων ιπποδρομιακών στοιχημάτων για να δικαιολογήσει τη θέση του σύμφωνα με την οποία είναι συμβατές με το κοινοτικό δίκαιο αφενός, οι διαφορές στις κρατήσεις επί των στοιχημάτων στη Γαλλία και το Βέλγιο και αφετέρου, η εφαρμογή των βελγικών ποσοστών στα στοιχήματα που συνάπτονται στη Γαλλία επί βελγικών ιπποδρομιών. Συνάγεται, επομένως, από τη συλλογιστική αυτή του Δικαστηρίου ότι είναι σκόπιμο να εξετάζεται η φύση και η οικονομία του ειδικού πλαισίου στο οποίο περιλαμβάνεται το επίμαχο εθνικό μέτρο. Η ανωτέρω νομολογιακή θέση έχει ακόμη μεγαλύτερη βαρύτητα για την επίλυση της παρούσας διαφοράς, στο μέτρο που

6 — Απόφαση του Δικαστηρίου της 17ης Μαρτίου 1993, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-72/91 και C-73/91, Sloman Neptun (Συλλογή 1993, σ. I-887).

7 — Υπόθεση C-353/95, προμνησθείσα στην υποσημείωση 4.

8 — Σκέψη 35.

διατυπώθηκε σε απόφαση η οποία αφορούσε το ίδιο ακριβώς νομικό και πραγματικό πλαίσιο με το υπό κρίση, δηλαδή το ζήτημα των παρακρατήσεων επί αμοιβαίων ιπποδρομιακών στοιχημάτων στη Γαλλία.

23. Έρχομαι τώρα στην εξέταση των επιμέρους αιτιάσεων της αναιρεσείουσας κατά της πρωτοδίκου αποφάσεως. Θεωρώ ότι το Πρωτοδικείο δεν αγνόησε ούτε ερμήνευσε εσφαλμένα την ανάγκη εκτιμήσεως της φύσεως και της οικονομίας του συστήματος στο οποίο εντασσόταν το κρίσιμο εθνικό μέτρο πριν καταλήξει στο χαρακτηρισμό του ως κρατικής ενίσχυσης.

24. Μία πρώτη ένδειξη ότι το Πρωτοδικείο δεν παρέβλεψε ούτε αρνήθηκε να εξετάσει το κριτήριο της «φύσης και οικονομίας του συστήματος» κατά την υπαγωγή των επίδικων πραγματικών περιστατικών στον κανόνα του άρθρου 92, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΚ, παρέχεται από τη σκέψη 76 της αναιρεσιβαλλομένης. Ο δικαστής της ουσίας, αφού εκτίμησε ότι «το φορολογικό καθεστώς που ισχύει ως προς το PMU λαμβάνει υπόψη όχι μόνο την ιδιομορφία αυτή (της οργανώσεως του αμοιβαίου στοιχήματος στη Γαλλία), αλλά το σύνολο των χαρακτηριστικών στοιχείων του θεσμού των ιπποδρομιών στη Γαλλία (...)» έκρινε πως «η Επιτροπή βασίμως θεώρησε ότι το ειδικό σύστημα των εισφορών, το οποίο καθορίζει ποιο μέρος των προερχομένων από τα στοιχήματα εσόδων περιέρχεται στο Δημόσιο, ποιο στους παίκτες, ποιο στο PMU και ποιο στις εταιρίες ιπποδρομιών, δεν αποτελεί παρέκκλιση από το γενικώς εφαρμοστέο σε άλλες δραστηριότητες φορολογικό σύστημα και ότι, κατά συνέπεια, το επίμαχο μέτρο έπρεπε να εξετασθεί αποκλειστικώς στο πλαίσιο του ειδικού φορολογικού συστήματος στον τομέα των ιπποδρομιών». Η σκέψη αυτή του Πρωτοδικείου δεν αφορά βεβαίως το ειδικό μέτρο της μειώσεως κατά 1,6 % των κρατήσεων υπέρ του Δημοσίου στο οποίο αναφέρεται η Γαλλική Κυβέρνηση με το υπό εξέταση σκέλος του πρώτου λόγου αναιρέσεως· καταδεικνύει ωστόσο ότι το Πρωτοδικείο, αν μη τι άλλο, τελεί σε γνώση των ιδιαιτεροτήτων του νομικού πλαισίου που αφορά τις εισφορές υπέρ του Δημοσίου επί των αμοιβαίων ιπποδρομιακών στοιχημάτων στη Γαλλία, και δέχεται να τις λάβει υπόψη.

25. Σε ό,τι αφορά ειδικώς τις υπό εξέταση αιτιάσεις της Γαλλικής Κυβερνήσεως, είναι απαραίτητο να τονισθεί ότι η συλλογιστική της αναιρεσείουσας ερείδεται επί εσφαλμένης κατανόησης της προσβληθείσας αποφάσεως της Επιτροπής. Η Επιτροπή δεν εκτίμησε a priori και με τρόπο αόριστο την ιδιαιτερότητα του γαλλικού συστήματος παρακρατήσεων από αμοιβαία ιπποδρομιακά στοιχήματα προκειμένου να μην χαρακτηρίσει το μέτρο της μειώσεως των εισφορών υπέρ του Δημοσίου ως κρατική ενίσχυση· αντιθέτως, πρώτα εφάρμοσε τρία ερμηνευτικά κριτήρια από τα οποία άντλησε τρία επιπλέον επιχειρήματα (α. ότι το ενλόγω μέτρο αποτελούσε απλώς περιορισμένη μείωση του ποσοστού εισφορών η οποία δεν ενισχύει την χρηματοοικονομική κατάσταση επιχειρήσεως που κατέχει μονοπωλιακή θέση, β. ότι το μέτρο είχε μόνιμο χαρακτήρα και γ. ότι δεν σκοπούσε στη χρηματοδότηση μιας μεμονωμένης πράξεως) για να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι δεν πρόκειται για κρατική ενίσχυση αλλά για «μεταρρύθμιση υπό μορφή φορολογικής προσαρμογής που δικαιολογείται από τη φύση και την οικονομία του ενλόγω συστήματος». Επομένως, εφόσον το Πρωτοδικείο αμφισβήτησε την ερμηνευτική αξία και ορθότητα των τριών αυτών κριτηρίων, με τις σκέψεις 56 έως 62 της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως, ορθώς αμφισβήτησε και το συμπέρασμα στο οποίο κατέληγε η Επιτροπή σύμφωνα με το οποίο το επίμαχο γαλλικό μέτρο συνιστούσε «μεταρρύθμιση υπό μορφή φορολογικής προσαρμογής που δικαιολογείται από τη φύση και την οικονομία του ενλόγω συστήματος».

26. Δεν θα μπορούσε εξάλλου να γίνει δεκτό ότι το κριτήριο της «φύσης και οικονομίας του συστήματος» ήταν δυνατόν να αυτονομηθεί από τα τρία άλλα προμνησθέντα κριτήρια και να αποτελέσει αυτοτελώς το νομικό θεμέλιο της επίμαχης κρίσης της Επιτροπής. Πρώτον, η προσέγγιση αυτή έρχεται σε ευθεία αντίθεση με το γράμμα της προσβληθείσας πρωτοδίκως αποφάσεως της Επιτροπής. Δεύτερον, η αόριστη επίκληση της ιδιαιτερότητας ενός συστήματος καθώς και της φύσης ή της οικονομίας του συστήματος αυτού για να δικαιολογηθεί μία εθνική συμπεριφορά, ουδόλως αρκεί ως έρεισμα για την μη υπαγωγή της σχετικής συμπεριφοράς στο πεδίο του άρθρου 92, παράγραφος 1, της Συνθήκης. Η χρήση γενικά διατυπούμενων επιχειρημάτων αυτής της μορφής προϋποθέτει μία ουσιαστική και εμπεριστατωμένη ανάλυση των δεδομένων της υποθέσεως από την οποία να συνάγεται η ορθότητα των ενλόγω επιχειρημάτων. Με άλλα λόγια, αν όντως η ιδιαίτερη φύση και οικονομία του συστήματος των παρακρατήσεων επί αμοιβαίων ιπποδρομιακών στοιχημάτων στη Γαλλία μπορούσε να δικαιολογήσει από την πλευρά του κοινοτικού δικαίου του ανταγωνισμού τη λήψη μέτρων όπως το υπό κρίση, η Επιτροπή όφειλε με αναλυτικά επιχειρήματα να εξηγήσει την αιτιώδη συνάφεια που συνδέει το επιχείρημα της «ιδιαιτερότητας του συστήματος» με το συμπέρασμά της περί μη υπαγωγής του εθνικού μέτρου στην κατηγορία των κρατικών ενισχύσεων. Στο μέτρο που στα στοιχεία που είχαν τεθεί προς κρίση ενώπιον του Πρωτοδικείου, όπως περιγράφονται στην αναιρεσιβαλλομένη απόφαση, δεν περιλαμβάνονταν συγκεκριμένα και εμπεριστατωμένα επιχειρήματα από τα οποία να συνάγεται σαφώς ότι το επίδικο εθνικό μέτρο δικαιολογείται από τη φύση και την οικονομία του συστήματος των εισφορών των ιπποδρομιακών στοιχημάτων στη Γαλλία, η απόφαση του δικαστή της ουσίας να θεωρήσει την μείωση των κρατήσεων ως κρατικές ενισχύσεις δεν παρουσιάζει κανένα ελάττωμα ως προς τη νομική της ορθότητα.

27. Συναφώς, αβάσιμος είναι ο λόγος σύμφωνα με τον οποίο ο δικαστής της ουσίας έσφαλε διότι δεν εξέτασε τα τρία προμνησθέντα κριτήρια της Επιτροπής υπό το φως της ιδιαίτερης φύσης και οικονομίας του συστήματος των εισφορών επί αμοιβαίων ιπποδρομιακών στοιχημάτων στη Γαλλία. Πρώτον, το Πρωτοδικείο δεν εξέτασε την ορθότητα των κριτηρίων αυτών in abstracto αλλά αναζήτησε την πρακτική χρησιμότητα και την νομική ορθότητά τους στο ειδικό πλαίσιο της εκκρεμούσης ενώπιόν του διαφοράς, δηλαδή στο πλαίσιο του ειδικού συστήματος εισφορών υπέρ του Δημοσίου επί ιπποδρομιακών στοιχημάτων στη Γαλλία· επομένως, έλαβε υπόψη τη φύση και ιδιαιτερότητα του ενλόγω συστήματος. Δεύτερον, και αν ακόμη ήθελε γίνει δεκτό ότι από την παράμετρο της φύσης και της οικονομίας του κρίσιμου συστήματος μπορούσαν να αντληθούν επιπλέον επιχειρήματα τα οποία ενδεχομένως να οδηγούσαν το Πρωτοδικείο σε αποδοχή της συλλογιστικής της Επιτροπής ως προς τα τρία ενλόγω κριτήρια, και πάλι, τα επιχειρήματα αυτά, σύμφωνα με τα προεκτεθέντα, δεν είχαν τεθεί ενώπιον του δικαστή της ουσίας προς κρίση.

28. Περαιτέρω, η Γαλλική Κυβέρνηση θεωρεί ότι, ακόμη και αν ήθελε γίνει δεκτό πως το Πρωτοδικείο έλαβε υπόψη τη φύση και την οικονομία του συστήματος κατά την εκτίμηση της νομιμότητας των θέσεων της Επιτροπής, και πάλι κατά το μέρος αυτό η προσβαλλομένη απόφαση είναι αναιρετέα λόγω εσφαλμένου νομικού χαρακτηρισμού των κρίσιμων πραγματικών περιστατικών. Η Γαλλική Κυβέρνηση στρέφεται κατά της σκέψεως 58 της αναιρεσιβαλλομένης, με την οποία το Πρωτοδικείο ανέτρεψε την επιχειρηματολογία της Επιτροπής — ότι η τροπο-

ποίηση των ποσοστών των εισφορών δεν σκοπούσε στη χρηματοδότηση μιας μεμονωμένης πράξης — και κατέληγε στο συμπέρασμα ότι η τροποποίηση αυτή, ανεξαρτήτως τους σκοπού της, επέτρεψε όντως τη χρηματοδότηση πράξεων του PMU και ειδικότερα έδωσε τη δυνατότητα στην επιχείρηση αυτή «να αντιμετωπίσει το κόστος μηχανοργανώσεως και αναδιαρθρώσεως των πράξεων που διενεργεί, πράγμα το οποίο ήταν αναγκαίο για την οργάνωση των διαχειριστικών του εξόδων». Η αναιρεσείουσα στρέφεται ακόμη και κατά της σκέψεως 59 της πρωτοδίκου αποφάσεως και προβάλλει ότι κακώς το Πρωτοδικείο θεώρησε ότι η μείωση του ποσοστού της κρατήσεως υπέρ του Δημοσίου που αποφάσισαν οι γαλλικές αρχές με το κρίσιμο εθνικό μέτρο δεν ήταν περιορισμένη.

29. Με τους λόγους αυτούς, η Γαλλική Κυβέρνηση επιχειρεί στην πραγματικότητα να αμφισβητήσει τις διαπιστώσεις του Πρωτοδικείου επί του πραγματικού. Στο μέτρο επομένως που στρέφονται κατά πραγματικών εκτιμήσεων του δικαστηρίου της ουσίας οι σχετικές αιτιάσεις της αναιρεσείουσας είναι απορριπτέες ως απαράδεκτες [9].

9 — Σύμφωνα με την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου η αίτηση αναιρέσεως δεν μπορεί να στηρίζεται παρά μόνο σε λόγους που αφορούν την παράβαση νομικών κανόνων, ενώ αποκλείεται οποιαδήποτε εκτίμηση πραγματικών περιστατικών. Το Πρωτοδικείο, ως δικαστήριο της ουσίας, είναι το μόνο αρμόδιο για τη διαπίστωση των πραγματικών περιστατικών. Το Δικαστήριο περιορίζεται στον έλεγχο του νομικού χαρακτηρισμού των πραγματικών αιτιών περιστατικών και τις έννομες συνέπειες που συνήγαγε το Πρωτοδικείο, εκτός αν η αναφερθεία του περιεχομένου των διαπιστώσεων του τελευταίου (Πρωτοδικείου) προκύπτει από τα στοιχεία του φακέλου της υποθέσεως που έχει υποβληθεί στην κρίση του (παραμόρφωση εγγράφου). Βλ., ενδεικτικά, τις αποφάσεις του Δικαστηρίου, της 1ης Ιουνίου 1994, C-136/92 P, Επιτροπή κατά Brazzelli Lualdi κ.λπ. (Συλλογή 1994, σ. I-1981, σκέψεις 48 και 49) και της 28ης Μαΐου 1998, C-8/95, New Holland Ford κατά Επιτροπής (Συλλογή 1998, σ. I-3175).

iii) Ως προς τις αντιφατικές αιτιολογίες του Πρωτοδικείου

30. Η αναιρεσείουσα προβάλλει ότι η αιτιολογία της προσβαλλομένης αποφάσεως είναι αντιφατική. Αναφέρεται ειδικότερα στη σκέψη 154 της αποφάσεως του Πρωτοδικείου με την οποία έγινε δεκτό ότι «από την προσβαλλομένη απόφαση προκύπτει ότι, πριν από τη σύσταση του PMU τον Ιανουάριο του 1989, δεν υπήρχαν συναλλαγές μεταξύ της Γαλλίας και των λοιπών κρατών μελών, πράγμα το οποίο συνεπάγεται ότι, πριν από την ημερομηνία αυτή, δεν υπήρχε καν ανταγωνισμός μεταξύ του PMU και των λοιπών επιχειρηματιών που δρούσαν στην κοινοτική αγορά της συνομολογήσεως στοιχημάτων». Η Γαλλική Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι εφόσον το Πρωτοδικείο προέβη σε αυτή τη διαπίστωση όφειλε επίσης να δεχθεί ότι κανένα μέτρο που ελήφθη υπέρ του PMU πριν από το 1989 δεν μπορούσε να συνιστά κρατική ενίσχυση, ιδίως δε εκείνο της παραιτήσεως από την είσπραξη μέρους της κρατήσεως υπέρ του Δημοσίου η οποία έλαβε χώρα το 1985 και το 1986.

31. Η επιχειρηματολογία της αναιρεσείουσας δεν είναι ορθή. Όπως ορθώς παρατηρεί η Ladbroke, η διαπίστωση της ανυπαρξίας ανταγωνισμού κατά τον χρόνο της λήψεως ενός εθνικού μέτρου που ευνοεί ορισμένες επιχειρήσεις δεν οδηγεί κατ' ανάγκην στη μη υπαγωγή του στην κατηγορία των κρατικών ενισχύσεων. Οι προϋποθέσεις που στοιχειοθετούν την κρατική ενίσχυση και οι οποίες αναφέρονται στις συνθήκες του εμπορίου και της αγοράς είναι απαραίτητο να εξετάζονται με τρόπο δυναμικό. Πρέπει δηλαδή να λαμβάνονται υπόψη οι πιθανολογούμενες προοπτικές και εξελίξεις στο διακρατικό εμπόριο, τις συναλλαγές και τη συμπεριφορά των επιχειρήσεων ή των καταναλωτών ώστε

να αναδεικνύεται ο δυναμικός χαρακτήρας των επιπτώσεων της υπό εξέταση συμπεριφοράς επί των συνθηκών του ανταγωνισμού.

32. Η αυτονόητη αυτή πτυχή του ελέγχου της συνδρομής των στοιχείων του άρθρου 92, παράγραφος 1, της Συνθήκης, αναγνωρίζεται και από τον γενικό εισαγγελέα κ. G. Tesauro στις προτάσεις του επί της υποθέσεως Βέλγιο κατά Επιτροπής [10] όταν αναφέρεται στην «ανάγκη αξιολογήσεως της υπάρξεως της προϋποθέσεως του αρνητικού επηρεασμού του εμπορίου (όπως άλλωστε και της προϋποθέσεως της αλλοιώσεως του ανταγωνισμού) σε μία *δυναμική* προοπτική» και εκτιμήσεως των εξελίξεων «που προβλέπεται να έχουν οι εμπορικές συναλλαγές» [11]. Στην ίδια υπόθεση, το Δικαστήριο αιτιολόγησε την κρίση του περί υπάρξεως κρατικής ενισχύσεως κατά την έννοια του άρθρου 92, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΚ με την ειδικότερη σκέψη ότι «δεν μπορούσε να αποκλεισθεί η δυνατότητα νοθεύσεως του ανταγωνισμού» [12] κατά το μέτρο που «*μπορούσε λογικά να προβλεφθεί*» [13] ότι οι δραστηριότητες της Tubemeuse (δικαιούχου της ενισχύσεως) θα στρέφονταν πλέον στην εσωτερική κοινοτική αγορά» [14].

33. Κατόπιν των ανωτέρω, η θέση του Πρωτοδικείου περί υπάρξεως κρατικής ενισχύσεως από την μείωση των εισφορών υπέρ του Δημοσίου οι οποίες βάρυναν το αμοιβαίο ιπποδρομιακό σύστημα στη Γαλλία είναι καθόλα ορθή· δεν κλονίζεται ως προς την νομική της ορθότητα από τη διαπίστωση που διατυπώνεται στη σκέψη 154 της αναιρεσιβαλλομένης ότι πριν από το 1989 δεν υπήρχε ανταγωνισμός μεταξύ του PMU και των λοιπών επιχειρηματιών που είχαν εργασθεί στην κοινοτική αγορά της συνομολογήσεως στοιχημάτων, ούτε τελεί σε αντίφαση με αυτή.

β) Ως προς το δεύτερο σκέλος του πρώτου λόγου αναιρέσεως (ταμειακές διευκολύνσεις υπέρ του PMU)

34. Το σκέλος αυτό αφορά τα σημεία 63 έως 82 της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως με τα οποία το Πρωτοδικείο έκρινε ότι η Επιτροπή εσφαλμένως εφάρμοσε το άρθρο 92, παράγραφος 1, της Συνθήκης δεχόμενη ότι οι από μέρους της Γαλλίας ταμειακές διευκολύνσεις οι οποίες παρείχαν στο PMU τη δυνατότητα να αναβάλει την καταβολή ορισμένων εισφορών επί των στοιχημάτων δεν συνιστούσαν (παράνομη) κρατική ενίσχυση. Η αναιρεσείουσα ουσιαστικά επαναλαμβάνει τα παράπονά της που συνδέονται με το πρώτο σκέλος του πρώτου λόγου αναιρέσεως σε σχέση με το εύρος του δικαστικού ελέγχου και την παράλειψη του Πρωτοδικείου να εκτιμήσει την ιδιαίτερη φύση και οικονομία του συστήματος των παρακρατήσεων επί των αμοιβαίων ιπποδρομιακών στοιχημάτων στη Γαλλία. Τα παράπονα όμως αυτά είναι απορριπτέα για τους λόγους που αναπτύχθηκαν ανωτέρω.

35. Επιπλέον, η Γαλλική Κυβέρνηση στρέφεται και κατά των σκέψεων 79 και 81 της αναιρεσιβαλλομένης. Οι σχετικοί όμως ισχυρισμοί της είναι απορριπτέοι.

10 — Απόφαση της 21ης Μαρτίου 1990, C-142/87 (Συλλογή 1990, σ. I-959).
11 — Σημείο 29 των προτάσεων.
12 — Σκέψη 35.
13 — Η υπογράμμιση δική μου.
14 — Σκέψη 38.

36. Αναφορικά με την σκέψη 79, η Γαλλική Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι το Πρωτοδικείο λανθασμένα έκρινε ότι η προσβαλλομένη απόφαση της Επιτροπής δεν περιείχε τις αποδείξεις από τις οποίες να συνάγεται ότι η τροποποίηση του καθεστώτος της καταβολής στο δημόσιο ταμείο των κρατήσεων υπέρ του Δημοσίου δεν αποτελούσε μεμονωμένο και κατά παρέκκλιση μέτρο αλλά γενικής φύσεως τροποποίηση του φορολογικού καθεστώτος προς όφελος του τομέα των ιπποδρομιών στο σύνολό του και όχι μόνον του PMU.

37. Η αναιρεσείουσα επιχειρεί στην πραγματικότητα να ωθήσει το Δικαστήριο σε μία επανεκτίμηση των πραγματικών δεδομένων της υπόθεσης, ώστε να ανατραπεί η θέση του Πρωτοδικείου, σύμφωνα με την οποία το επίμαχο εθνικό μέτρο αποτελούσε μία μεμονωμένη ρύθμιση προς αποκλειστικό όφελος του PMU. Κατά συνέπεια, οι σχετικοί λόγοι είναι απορριπτέοι ως απαράδεκτοι, στο μέτρο που εκφεύγουν του πλαισίου του αναιρετικού ελέγχου. Αλλά και αν ακόμη ερμηνεύονταν ότι με αυτούς προβάλλεται αλλοίωση του περιεχομένου της ενδίκου αποφάσεως της Επιτροπής ή παράλειψη εξετάσεως ουσιώδους ισχυρισμού, και πάλι είναι απορριπτέοι ως αβάσιμοι. Ο δικαστής της ουσίας τελούσε σε γνώση των χωρίων της προσβαλλομένης στα οποία παραπέμπει η αναιρεσείουσα (όπως συνάγεται από τη σκέψη 31 της αναιρεσιβαλλομένης), προέβη δε σε ορθό νομικό χαρακτηρισμό του συνολικού περιεχομένου της απόφασης 93/625 της Επιτροπής και κατέληξε στο συμπέρασμα πως η απόφαση αυτή δεν περιείχε κανένα στοιχείο από το οποίο να συνάγεται ότι η επίμαχη ρύθμιση δεν ήταν μεμονωμένο μέτρο αλλά γενικής φύσεως φορολογική μεταρρύθμιση.

38. Περαιτέρω, σε σχέση με τη σκέψη 81 της αναιρεσιβαλλομένης, η αναιρεσείουσα πλήσσει την κρίση του Πρωτοδικείου περί ανεπάρκειας των αποδεικτικών στοιχείων που είχε προσκομίσει η Επιτροπή για να υποστηρίξει τη θέση της ότι το κρίσιμο κρατικό μέτρο εντασσόταν στο πλαίσιο μιας ιδιαζόντως βαριάς φορολογήσεως του τομέα των ιπποδρομιών, η οποία ήταν σαφώς υψηλότερη από τη φορολόγηση άλλων τομέων.

39. Ο ανωτέρω λόγος αναφέρεται σε εκτίμηση πραγμάτων του δικαστή της ουσίας και δεν εξετάζεται στο πλαίσιο του αναιρετικού ελέγχου. Επομένως, το σκέλος αυτό του πρώτου λόγου αναιρέσεως είναι απορριπτέο εν μέρει ως απαράδεκτο και εν μέρει ως αβάσιμο.

γ) Ως προς το τρίτο σκέλος του πρώτου λόγου αναιρέσεως (παραχώρηση στο PMU της διάθεσης των κερδών που δεν αναζητήθηκαν από τους νικητές)

40. Με τις σκέψεις 96 έως 112 της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως το Πρωτοδικείο ανέτρεψε το συμπέρασμα της Επιτροπής σύμφωνα με το οποίο, το γαλλικό διάταγμα που έθετε τα μη ζητηθέντα από τους ιπποδρομιακούς παίκτες κέρδη στη διάθεση του PMU δεν αποτελούσε κρατική ενίσχυση διότι τα ποσά αυτά συνιστούσαν «κανονικά έσοδα» και όχι «κρατικούς πόρους», υπό την έννοια του άρθρου 92, παράγραφος 1, της Συνθήκης.

41. Η Γαλλική Κυβέρνηση προβάλλει ότι η προσβαλλομένη απόφαση κατά το μέρος αυτό είναι αναιρετέα. Τα κρίσιμα ποσά ετίθεντο ανέκαθεν στη διάθεση των ιπποδρομιακών εταιριών το δε επίμαχο εθνικό μέτρο μετέβαλλε (διεύρυνε) απλώς το φάσμα των δυνατοτήτων χρησιμοποιήσεώς τους χωρίς

όμως να μπορεί να γίνει λόγος για μεταφορά κρατικών πόρων στο PMU. Λαμβανομένης υπόψη της ιδιαίτερης φύσης και της οικονομίας του συστήματος των ιπποδρομιακών στοιχημάτων τα έσοδα που παραμένουν στη διάθεση των εταιριών ιπποδρομιών μετά την πληρωμή των κερδών στους παίκτες και την αφαίρεση των δημοσίων εισφορών δεν μπορούν παρά να συνιστούν, υποστηρίζει η Γαλλική Κυβέρνηση, κανονικά έσοδα. Το γεγονός ότι οι δημόσιες αρχές περιορίζουν, σε ένα δεδομένο χρονικό σημείο, τα περιθώρια εκμετάλλευσης ενός μέρους από τα έσοδα αυτά, επιβάλλοντας τη χρήση τους για την εκπλήρωση συγκεκριμένων σκοπών, δεν μεταβάλλει τη φύση τους από κανονικά έσοδα σε κρατικούς πόρους. Εξάλλου, τονίζει η αναιρεσείουσα, η υποβολή «ιδιωτικών» εσόδων μιας επιχείρησης σε κρατική ρύθμιση ως προς τη χρήση τους δεν μετατρέπει τα σχετικά έσοδα σε κρατικές ενισχύσεις [15].

42. Δεν μπορώ να δεχθώ την ανωτέρω επιχειρηματολογία της αναιρεσείουσας. Η τελευταία, επικαλούμενη με τρόπο ασαφή και αναπόδεικτο τις ιδιαιτερότητες και τα ειδικά χαρακτηριστικά που θεωρεί ότι παρουσιάζει το σύστημα διανομής των εσόδων από αμοιβαία ιπποδρομιακά στοιχήματα στη Γαλλία, προσπαθεί να ανατρέψει τη διαπίστωση του Πρωτοδικείου σύμφωνα με την οποία οι κρίσιμοι πόροι, ανεξαρτήτως της περιγραφής τους, υπήγοντο σε κρατικό έλεγχο και ως εκ τούτου συνιστούσαν κρατικούς πόρους. Με τα επιχειρήματα που παραθέτει στις σκέψεις 105 έως 111 της αναιρεσιβαλλομένης ο δικαστής της ουσίας θεμελιώνει την κρίση του περί χαρακτηρισμού του επίδικου εθνικού μέτρου ως κρατικής ενίσχυσης με τρόπο που δεν επιδέχεται κριτική ως προς την νομική της ορθότητα.

43. Ειδικότερα, το Πρωτοδικείο αφού επισημάνει ότι το ενλόγω μέτρο έχει ως αποτέλεσμα να παράσχει στις εταιρίες ιπποδρομιών τη δυνατότητα να ανταπεξέλθουν σε ορισμένες κοινωνικές δαπάνες του PMU, διαπιστώνει, με βάση ορισμένα κριτήρια, ότι το ποσό που συγκεντρώνεται από τα μη ζητηθέντα από τους νικητές κέρδη βρίσκεται στη Γαλλία υπό τον έλεγχο των αρμόδιων εθνικών αρχών. Επομένως, αφού με την επίμαχη εθνική ρύθμιση διευρύνθηκαν οι δυνατότητες χρήσεως των ποσών αυτών σε άλλες δραστηριότητες των εταιριών ιπποδρομιών από εκείνες που προβλέπονταν αρχικά, συνάγεται ότι, μέσω της ανωτέρω διευρύνσεως, ο εθνικός νομοθέτης «σαφώς παραιτήθηκε πράγματι από πόρους οι οποίοι, υπό διαφορετικές συνθήκες, θα καταβάλλονταν στο δημόσιο ταμείο και ακόμα ως εκ τούτου, για το λόγο αυτό ωσαύτως πληρούται εν προκειμένω η προϋπόθεση εφαρμογής του άρθρου 92, παράγραφος 1, της Συνθήκης που αφορά τη μεταβίβαση κρατικών πόρων υπέρ του λήπτη» [16].

44. Ας σημειωθεί ακόμη ότι η ερμηνευτική οδός που ακολούθησε το δικαστήριο της ουσίας για να αποδώσει την έννοια της κρατικής ενίσχυσης βρίσκεται σε πλήρη αρμονία με τη νομολογιακή γραμμή που έχει χαράξει το Δικαστήριο. Αρκεί να αναφερθεί η πρόσφατη απόφαση Piaggio του Δικαστηρίου [17] με την οποία αναδεικνύεται η ευρύτητα του εννοιολογικού περιεχομένου της κρατικής

15 — Η αναιρεσείουσα μνημονεύει τις σκέψεις 65 έως 67 της απόφασης του Πρωτοδικείου της 12ης Δεκεμβρίου 1996, T-358/94, Air France κατά Επιτροπής (Συλλογή 1996, σ. II-2109).

16 — Σκέψη 109 της αναιρεσιβαλλομένης.

17 — Απόφαση του Δικαστηρίου της 17ης Ιουνίου 1999, C-295/97, Piaggio κατά Ifitalia (μη ακόμη δημοσιευθείσα στη Συλλογή).

ενισχύσεως, όπως αυτή διατυπώνεται στο άρθρο 92, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΚ. Η επίμαχη νομική έννοια «καλύπτει κατ' ανάγκην τα πλεονεκτήματα που παρέχονται άμεσα ή έμμεσα σε κρατικούς πόρους ή αποτελούν πρόσθετη επιβάρυνση για το Δημόσιο ή για τους Οργανισμούς που έχουν ορισθεί ή συσταθεί προς το σκοπό αυτό» [18]. Με την απόφαση Piaggio έγινε δεκτό ότι η εφαρμογή εθνικού κανόνα για την υπαγωγή επιχειρήσεως σε καθεστώς έκτακτης διαχειρίσεως που επιτρέπει τη συνέχιση των οικονομικών δραστηριοτήτων της, ενδέχεται να συνιστά κρατική ενίσχυση εφόσον παρέχει ορισμένα πλεονεκτήματα στις υπαγόμενες επιχειρήσεις τα οποία επιβαρύνουν τις δημόσιες αρχές «υπό μορφή κρατικής εγγυήσεως, αφέσεως χρέους εκ μέρους του Δημοσίου, απαλλαγής από την υποχρέωση καταβολής προστίμων ή άλλων χρηματικών ποινών ή υπό μορφήν μειωμένου φορολογικού συντελεστή» [19].

45. Αλλά και με την απόφαση Air France την οποία επικαλείται η αναιρεσείουσα, διακηρύσσεται ότι η διάταξη του άρθρου 92, παράγραφος 1, της Συνθήκης εφαρμόζεται για «όλα τα χρηματικά μέσα τα οποία ο δημόσιος τομέας μπορεί όντως να χρησιμοποιεί προς υποστήριξη των επιχειρήσεων χωρίς να ασκεί επιρροή το ότι τα μέσα αυτά ανήκουν ή όχι διαρκώς στην περιουσία του ενλόγω τομέα» [20]. Επομένως, το γεγονός ότι τα επίμαχα ποσά δεν βρίσκονται διαρκώς στην κατοχή του Δημοσίου υπόκεινται όμως υπό συνεχή δημόσιο έλεγχο και άρα στην εξουσία διαθέσεως των αρμόδιων εθνικών αρχών, αρκεί για να χαρακτηρισθούν τα ποσά αυτά ως κρατικοί πόροι και για να υπαχθεί η επίμαχη γαλλική ρύθμιση στο πεδίο του άρθρου 92, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΚ.

46. Εν κατακλείδι, οι ισχυρισμοί που προβάλει η αναιρεσείουσα με το τρίτο σκέλος του πρώτου λόγους αναιρέσεως είναι αβάσιμοι.

δ) Ως προς το τέταρτο σκέλος του πρώτου λόγου αναιρέσεως

47. Το σκέλος αυτό αφορά τα σημεία 113 έως 122 της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως στα οποία το Πρωτοδικείο εντοπίζει σφάλμα επί του πραγματικού στο οποίο είχε υποπέσει η Επιτροπή. Ειδικότερα, στο πλαίσιο της εκτιμήσεως από τη σκοπιά του κοινοτικού δικαίου εθνικού μέτρου το οποίο εξαιρούσε τις ιπποδρομιακές εταιρίες από τον κανόνα της κατά ένα μήνα αναβολής εκπτώσεως του ΦΠΑ, η Επιτροπή υπέπεσε σε πρόδηλο σφάλμα επί του πραγματικού θεωρώντας ότι το σύστημα της μόνιμης παρακαταθήκης στο Δημόσιο Ταμείο (ως αντιστάθμισμα της εξαίρεσης από την έκπτωση) υφίστατο από το 1989 ενώ στην πραγματικότητα είχε αρχίσει να εφαρμόζεται ήδη από το 1969.

48. Η αναιρεσείουσα υποστηρίζει ότι το Πρωτοδικείο δεν μπορούσε να στηριχθεί σε πραγματικά στοιχεία που αφορούσαν την περίοδο πριν από την 1η Ιανουαρίου 1989 για

18 — Σκέψη 35 της προαναφερθείσας, στην υποσημείωση 17, απόφασης Piaggio. Βλ., επίσης, και την απόφαση της 7ης Μαΐου 1998 στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-52/97 έως C-54/97, Viscido κ.λπ. (Συλλογή 1998, σ. I-2629, σκέψη 13).

19 — Σκέψη 42 της αποφάσεως Piaggio, προμνησθείσα στην υποσημείωση 17.

20 — Σκέψη 67 της απόφασης Air France, προμνησθείσα στην υποσημείωση 15.

να κρίνει κατά πόσο η εκτίμηση της Επιτροπής σχετικά με τη νομιμότητα της εξαιρέσεως μετά την 1η Ιανουαρίου 1989 ήταν ορθή. Σύμφωνα με τη συλλογιστική της Γαλλικής Κυβέρνησης, η προσέγγιση του δικαστηρίου της ουσίας είναι νομικά εσφαλμένη ή, σε κάθε περίπτωση, η αιτιολογία του στο σημείο αυτό είναι ελλιπής.

49. Όπως όμως ορθώς παρατηρεί η Ladbroke, τα παράπονα της αναιρεσείουσας δεν κλονίζουν τις υπό εξέταση κρίσεις του Πρωτοδικείου. Αφορούν την εκτίμηση πραγματικών περιστατικών από το δικαστήριο της ουσίας· ως εκ τούτου είναι απαράδεκτα. Σε κάθε όμως περίπτωση, οι αιτιάσεις της Γαλλικής Κυβέρνησης θεμελιώνονται σε εσφαλμένη κατανόηση της αναιρεσιβαλλομένης. Το Πρωτοδικείο δεν έκρινε ότι η επίμαχη εξαίρεση από την κατά ένα μήνα αναβολή εκπτώσεως του ΦΠΑ μετά το 1989 συνιστούσε όντως κρατική ενίσχυση· δέχθηκε απλώς ότι, λόγω των προδήλων σφαλμάτων επί του πραγματικού στα οποία ερείδετο στο σύνολό της η επιχειρηματολογία της Επιτροπής, ήταν αδύνατον να εκτιμηθούν ως προς τη νομική τους ορθότητα τα ειδικά αυτά επιχειρήματα καθότι στηρίζονταν σε εσφαλμένη πραγματική αφετηρία. Με άλλα λόγια, το δικαστήριο της ουσίας θεώρησε ότι τα πραγματικά σφάλματα της προσβληθείσας ενώπιόν του αποφάσεως της Επιτροπής καθιστούσαν αδύνατη την εξέταση της νομικής της ορθότητας. Το Δικαστήριο δεν μπορεί να υπεισέλθει στην ουσιαστική αυτή κρίση του Πρωτοδικείου η οποία εκφεύγει του αναιρετικού ελέγχου. Κατά συνέπεια, το τελευταίο σκέλος του πρώτου λόγου αναιρέσεως είναι απορριπτέο ως απαράδεκτο.

B — *Ως προς το δεύτερο λόγο αναιρέσεως*

α) Τα επιχειρήματα των διαδίκων

50. Η αναιρεσείουσα στρέφεται κατά των σκέψεων 179 έως 185 της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως και ειδικότερα, κατά της κρίσεως του Πρωτοδικείου σύμφωνα με την οποία «η Επιτροπή δεν μπορούσε να δικαιολογήσει την απόφασή της να περιορίσει χρονικώς την υποχρέωση των γαλλικών αρχών να αναζητήσουν την παρανόμως χορηγηθείσα στο PMU ενίσχυση, περιοριζόμενη στην επίκληση της θέσεως που έλαβαν οι αρχές αυτές όσον αφορά την προβαλλόμενη δικαιολογημένη εμπιστοσύνη του PMU» [21]. Ειδικότερα, η Επιτροπή είχε δεχθεί με την προσβαλλομένη ότι η ενίσχυση που συνίστατο στην από 1ης Ιανουαρίου 1989 απαλλαγή του PMU από τη συνεισφορά στην προσπάθεια ανεγέρσεως κατοικιών δεν έπρεπε να αναζητηθεί από την ημερομηνία εκείνη αλλά από την 1η Νοεμβρίου 1991, ημέρα κατά την οποία κινήθηκε η διαδικασία του άρθρου 93, παράγραφος 2, της Συνθήκης ΕΚ. Θεμελίωνε την απόφασή της αυτή στη δικαιολογημένη εμπιστοσύνη που είχε δημιουργήσει στο PMU μία δικαστική απόφαση του γαλλικού Conseil d'Etat με την οποία οι δραστηριότητες των εταιριών ιπποδρομιών εμφανίζονταν να έχουν γεωργικό χαρακτήρα και ως εκ τούτου, δικαιολογείτο η απαλλαγή τους από τη συνεισφορά στην ανέγερση κατοικιών. Η Επιτροπή θεώρησε ότι η ενλόγω απόφαση μπορούσε να δημιουργήσει στις ιπποδρομιακές εταιρίες δικαιολογημένη εμπιστοσύνη ως προς τη νομιμότητα της επίμαχης απαλλαγής. Το Πρωτοδικείο δεν ακολούθησε την ανωτέρω συλλογιστική της Επιτροπής δεχόμενο ότι «δεν εναπόκειται στο ενδιαφερόμενο κράτος μέλος, αλλά στην επιχείρηση που λαμβάνει την ενίσχυση, να επικαλεσθεί την ύπαρξη εξαιρετικών περιστάσεων στις οποίες

21 — Σκέψη 184 της αναιρεσιβαλλομένης.

στηρίχθηκε η δικαιολογημένη εμπιστοσύνη της, προκειμένου να αντιταχθεί στην επιστροφή παράνομης ενισχύσεως, τούτο δε στο πλαίσιο των διαδικασιών ενώπιον των κρατικών αρχών ή του εθνικού δικαστηρίου» [22].

51. Η Γαλλική Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι η αρνητική στάση που τήρησε ο δικαστής της ουσίας σε σχέση με τη δυνατότητα επίκλησης της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης στο πλαίσιο του ελέγχου που διενεργεί η Επιτροπή δυνάμει των άρθρων 92 επ. της Συνθήκης ΕΚ, δεν είναι σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο. Επικαλείται, καταρχάς, την ευρεία διακριτική ευχέρεια που αναγνωρίζεται στην Επιτροπή για την εκτίμηση των εθνικών μέτρων από τη σκοπιά του κοινοτικού δικαίου των κρατικών ενισχύσεων. Αμφισβητεί, περαιτέρω, την ορθότητα της σκέψης 182 της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως στο μέτρο που συνάγεται από αυτή ότι η επίκληση της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης προϋποθέτει κατά τρόπο απόλυτο την τήρηση της διαδικασίας του άρθρου 93 της Συνθήκης, αντίθετα προς την νομολογία του Δικαστηρίου. Σε ό,τι αφορά την πάγια θέση του Δικαστηρίου, σύμφωνα με την οποία ένα κράτος μέλος δεν μπορεί να επικαλεσθεί τις προσδοκίες του δικαιούχου της ενισχύσεως για να απαλλαγεί από την υποχρέωση λήψεως των αναγκαίων μέτρων για την εκτέλεση της αποφάσεως της Επιτροπής που το υποχρεώνει να αναζητήσει την ενίσχυση, η αναιρεσείουσα αντιπροβάλλει την απόφαση C-169/95, Ισπανία κατά Επιτροπής [23] από την οποία θεωρεί ότι συνάγεται η δυνατότητα των κρατών μελών να εγείρουν το ζήτημα της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης της αποδέκτριας επιχείρησης για να αμφισβητήσουν δικαστικά τη νομιμότητα της απόφασης αυτής της Επιτροπής. Η Γαλλική κυβέρνηση επιχειρεί να εντάξει την ερμηνεία της επί της αποφάσεως Ισπανία κατά Επιτροπής στο προηγούμενο νομολογιακό σύστημα, με τον ακόλουθο τρόπο: υποστηρίζει ότι ενώ μεν διατηρείται η κλασσική απαγόρευση σύμφωνα με την οποία ένα κράτος μέλος δεν μπορεί να καταφύγει στο επιχείρημα της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης για να αρνηθεί να εκτελέσει απόφαση της Επιτροπής με την οποία υποχρεώνεται σε αναζήτηση παρανόμως καταβληθείσας ενίσχυσης, το κράτος αυτό μπορεί ωστόσο να εγείρει το ζήτημα ενώπιον της Επιτροπής· αν το κοινοτικό όργανο δεν πεισθεί και εκδώσει απόφαση περί επιστροφής της ενίσχυσης, το κράτος μέλος οφείλει τότε να αναζητήσει την ενίσχυση διατηρώντας παράλληλα τη δυνατότητα να στραφεί δικαστικά κατά της αποφάσεως της Επιτροπής. Επομένως — σύμφωνα πάντα με τη συλλογιστική της αναιρεσείουσας — το Πρωτοδικείο κακώς αρνήθηκε στην Επιτροπή τη δυνατότητα να εξετάσει τον ισχυρισμό κράτους μέλους ότι ο λήπτης της ενίσχυσης τελούσε σε δικαιολογημένη εμπιστοσύνη ως προς τη νομιμότητά της. Η Γαλλική κυβέρνηση συμπληρώνει πως η στάση του Πρωτοδικείου επιβαρύνει υπέρμετρα τη διαδικασία, στο μέτρο που δεν επιτρέπει την εξέταση ενός καίριου επιχειρήματος που άπτεται άμεσα του ζητήματος της αναζήτησης των ενισχύσεων ήδη κατά το στάδιο του ελέγχου που διενεργεί η Επιτροπή.

52. Από την πλευρά της, η Ladbroke συμφωνεί με τη συλλογιστική που αναπτύσσει ο δικαστής της ουσίας, την οποία θεωρεί ως την μόνη που συμφωνεί με τους κανόνες και τις επιδιώξεις του κοινοτικού δικαίου των κρατικών ενισχύσεων. Παρατηρεί μάλιστα ότι η απόφαση Ισπανία κατά Επιτροπής, στην οποία ερείδεται η επιχειρηματολογία της αναιρεσείουσας, διαφέρει ουσιωδώς από την παρούσα υπόθεση. Στην υπόθεση εκείνη, το Δικαστήριο είχε κληθεί να κρίνει επί του αν η συμπεριφορά των κοινοτικών οργάνων και ειδικότερα της Επιτροπής μπορούσε να θεωρηθεί ως γενεσιουργός λόγος δημιουρ-

22 — Σκέψη 183 της αναιρεσιβαλλομένης.

23 — Απόφαση του Δικαστηρίου της 14ης Ιανουαρίου 1997 (Συλλογή 1997, σ. I-135).

γίας δικαιολογημένης εμπιστοσύνης υπέρ του δικαιούχου παράνομης ενίσχυσης· στην παρούσα περίπτωση, όμως, η συμπεριφορά που ενδέχεται να δημιούργησε την εμπιστοσύνη είναι αμιγώς εθνική. Θα ήταν επομένως εσφαλμένο να επιτρέπεται στην Επιτροπή να επεμβαίνει σε ένα τέτοιο εθνικό ζήτημα και να το θεωρεί ως ικανό εμπόδιο στην εφαρμογή των κοινοτικών κανόνων για τις κρατικές ενισχύσεις. Με τον τρόπο αυτό, θα ήρετο η πρακτική χρησιμότητα της διαδικασίας του άρθρου 93 της Συνθήκης ΕΚ και ειδικότερα της υποχρέωσης κοινοποιήσεως των ενισχύσεων. Τέλος, η Ladbroke αναφέρει ότι η σκέψη 182 της αναιρεσιβαλλομένης δεν παρουσιάζει κανένα ελάττωμα ως προς το νομικό της περιεχόμενο.

β) Επί του λόγου αναιρέσεως

53. Είμαι της γνώμης ότι το υπό εξέταση ζήτημα μπορεί να αντιμετωπισθεί από δύο διαφορετικές οπτικές γωνίες, οι οποίες δεν καταλήγουν κατ' ανάγκην στο ίδιο συμπέρασμα. Επίκεντρο του προβληματισμού που αναπτύσσω στη συνέχεια είναι ο προσδιορισμός των (εθνικών ή/και κοινοτικών) στοιχείων με τα οποία ορίζεται το περιεχόμενο και οι προϋποθέσεις εφαρμογής της αρχής της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης.

i) Η δικαιολογημένη εμπιστοσύνη, έννοια με δισυπόστατο χαρακτήρα

54. Η έννοια της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, στο ειδικό πλαίσιο της επιστροφής των παρανόμως καταβληθεισών ενισχύσεων, εμφανίζεται να έχει δισυπόστατο χαρακτήρα: αφενός, το περιεχόμενο και οι εφαρμογές της καθορίζονται από το εθνικό δίκαιο υπό τις προϋποθέσεις και εντός του πλαισίου που περιγράφει το κοινοτικό δίκαιο· αφετέρου, η πεποίθηση του λήπτη ως προς τη νομιμότητα της παράνομης ενίσχυσης μπορεί να δημιουργηθεί τόσο από τη συμπεριφορά των εθνικών αρχών όσο και από εκείνη της Επιτροπής.

55. Ο δισυπόστατος χαρακτήρας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης αναδεικνύεται με την απόφαση Deutsche Milchkontor του Δικαστηρίου [24], η οποία αφορούσε την επιστροφή παράνομης κοινοτικής ενίσχυσης. Στην απόφαση εκείνη αναφέρεται:

«πως πρέπει να τονισθεί καταρχάς ότι οι αρχές της τήρησης της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης και της ασφάλειας του δικαίου περιλαμβάνονται στην κοινοτική έννομη τάξη. Δεν είναι συνεπώς δυνατόν να θεωρηθεί ότι αντιβαίνει σε αυτή την έννομη τάξη το γεγονός ότι μία εθνική νομοθεσία εξασφαλίζει την τήρηση των αρχών της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης και της ασφάλειας του δικαίου σε ένα τομέα, όπως της αναζήτησης κοινοτικών ενισχύσεων που έχουν καταβληθεί χωρίς νόμιμη αιτία. Από την εξέταση των εθνικών δικαίων των κρατών μελών που αφορούν την ανάκληση διοικητικών πράξεων και την αναζήτηση οικονομικών παροχών που έχουν καταβληθεί χωρίς νόμιμη αιτία από το Δημόσιο συνάγεται, εξάλλου, ότι η φροντίδα να εξασφαλισθεί, με διάφορες μορφές, ισορροπία μεταξύ αφενός της αρχής της νομιμότητας και αφετέρου των αρχών της ασφάλειας του δικαίου και της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, είναι κοινή στα δίκαια των κρατών μελών» [25].

24 — Απόφαση της 21ης Σεπτεμβρίου 1983, συνεκδικασθείσες υποθέσεις 205/82 έως 215/82 (Συλλογή 1983, σ. 2633).

25 — Σκέψη 30 της προαναφερθείσας, στην υποσημείωση 24, αποφάσεως Deutsche Milchkontor.

56. Στην ίδια απόφαση αναφέρεται, στη συνέχεια, ότι η επίκληση της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης που αναγνωρίζει ένα εθνικό δίκαιο μπορεί να γίνει μόνο στο μέτρο που αυτή είναι σύμφωνη με την ομώνυμη αρχή που περιλαμβάνεται στην κοινοτική έννομη τάξη, υπό την επιφύλαξη ότι λαμβάνεται υπόψη το κοινοτικό συμφέρον και η ανάγκη να μη θιγεί το πεδίο εφαρμογής και η αποτελεσματικότητα του κοινοτικού δικαίου [26]. Η ανωτέρω συλλογιστική χρησιμοποιήθηκε από το Δικαστήριο και για το ζήτημα της επιστροφής των παράνομων κρατικών ενισχύσεων που αντιβαίνουν στα άρθρα 92 και 93 της Συνθήκης ΕΚ [27].

57. Πάντως, υφίσταται ουσιώδης διαφορά μεταξύ της επιστροφής κοινοτικών ενισχύσεων και της αναζήτησης παράνομων κρατικών ενισχύσεων. Η κρατική ενίσχυση κρίνεται αντίθετη προς το κοινοτικό δίκαιο γιατί παρέχει ανταγωνιστικό πλεονέκτημα στην λήπτρια επιχείρηση και διαστρεβλώνει τους όρους του ελεύθερου εμπορίου. Για το λόγο αυτό, η αναζήτησή της συνιστά επιτακτική ανάγκη για την επανόρθωση της κοινοτικής νομιμότητας. Αντιθέτως, η κοινοτική ενίσχυση επιδιώκει άλλους στόχους (ενίσχυση συγκεκριμένης οικονομικής δραστηριότητας χάριν του κοινοτικού συμφέροντος). Η κήρυξη μιας τέτοιας ενίσχυσης ως παράνομης σημαίνει απλώς ότι δεν επληρούντο οι προϋποθέσεις χορηγήσεώς της, χωρίς όμως η παρανομία αυτή να συνιστά και προσβολή των διατάξεων του ανταγωνισμού. Από την ανωτέρω διαφορά συνάγονται σημαντικά συμπεράσματα με άμεσες προεκτάσεις στα περιθώρια προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης. Για παράδειγμα, η επίκληση από μέρους του λήπτη της κρατικής ενίσχυσης της απώλειας του πλουτισμού λόγω μετακύλισης της ωφέλειας στον καταναλωτή δεν αρκεί για να θεμελιώσει την άρση της υποχρέωσης επιστροφής της ενίσχυσης· αντιθέτως, ο ίδιος ισχυρισμός ενδέχεται να κριθεί ευνοϊκά στην περίπτωση παράνομης κοινοτικής ενίσχυσης [28].

58. Συνάγεται, επομένως, ότι το κοινοτικό συμφέρον που επιβάλλει την αναζήτηση της κρατικής ενίσχυσης είναι σαφώς σημαντικότερο, από εκείνο της επιστροφής κοινοτικής ενίσχυσης, φαίνεται μάλιστα ότι δύσκολα παραμερίζεται για χάρη της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης. Συνοψίζοντας, παρατηρείται ότι το Δικαστήριο ακολουθεί, καταρχήν, την συλλογιστική της νομολογίας Deutsche Milchkontor ακόμη και όταν τίθεται ζήτημα επιστροφής κρατικών

26 — Σκέψεις 22 και 32 της προαναφερθείσας, στην υποσημείωση 24, αποφάσεως Deutsche Milchkontor.

27 — Βλ. τις αποφάσεις του Δικαστηρίου της 2ας Φεβρουαρίου 1989, 94/87, Επιτροπή κατά Γερμανίας (Συλλογή 1989, σ. 175, σκέψη 12) (γνωστή ως Alcan I) και της 20ής Σεπτεμβίου 1990, C-5/89, Επιτροπή κατά Γερμανίας (Συλλογή 1990, σ. I-3437, σκέψεις 13 έως 16) (γνωστή ως BUG-Alutechnik).

28 — Για τη διαφορά αυτή στη μεταχείριση της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης ανάλογα με το αν πρόκειται για εθνική ή κοινοτική ενίσχυση, βλ., αντιστοίχα, τις αποφάσεις του ΔΕΚ της 20ής Μαρτίου 1997, C-24/95, Alcan Deutschland, γνωστή ως Alcan II (Συλλογή 1997, σ. I-1591) και της 16ης Ιουλίου 1998, C-298/96, Oelmühle (Συλλογή 1998, σ. I-4767).
Όπως τόνισε ο γενικός εισαγγελέας κ. F. Jacobs στην παράγραφο 40 των προτάσεών του στην υπόθεση Alcan Deutschland: «(...) [με την απόφαση Deutsche Milchkontor], το Δικαστήριο ορθώς είχε δεχθεί ότι το ζήτημα έπρεπε να κριθεί σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο, εφόσον κανένα υπερέχον κοινοτικό συμφέρον δεν δικαιολογούσε προσβολή της αυτονομίας του οικείου κράτους μέλους σε θέματα δικονομίας. Αντιθέτως, αν μια παρόμοια κατάσταση εμφανιζόταν στον τομέα των κρατικών ενισχύσεων, η υλοποίηση των σκοπών της Συνθήκης θα διακινδυνεύονταν σε περίπτωση που ο λήπτης της ενισχύσεως μπορούσε να εμποδίσει την επιστροφή της με το επιχείρημα ότι έχει ήδη μετακυλίσει το όφελος της ενισχύσεως στους πελάτες του μειώνοντας τις τιμές του. Στην περίπτωση αυτή, θα είχε σημαντικό ανταγωνιστικό πλεονέκτημα άνευ κυρίσεως».
Συναφώς, ο γενικός εισαγγελέας κ. Ph. Léger στις προτάσεις του επί της υπόθεσης Oelmühle (σημεία 47 έως 49) παρατηρεί: «Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η υποχρέωση του κράτους να καταργήσει μια ενίσχυση που κρίθηκε από την Επιτροπή ασύμβατη προς την κοινή αγορά αποσκοπεί στην αποκατάσταση της προηγουμένης καταστάσεως. Όπως και στον τομέα της αποδόσεως κοινοτικών ενισχύσεων, η απόδοση της κρατικής ενισχύσεως πρέπει, κατ' αρχήν, να συντελείται σύμφωνα με τις συναφείς διατάξεις του εθνικού δικαίου, υπό την επιφύλαξη ότι οι διατάξεις αυτές εφαρμόζονται κατά τρόπο ώστε να μην καθίσταται στην πράξη αδύνατη η απαιτουμένη από το κοινοτικό δίκαιο ανάκτηση. Ειδικότερα, το συμφέρον της Κοινότητας πρέπει να λαμβάνεται πλήρως υπόψη κατά την εφαρμογή διατάξεως που εξαρτά την ανάκληση παράνομης διοικητικής πράξεως από την εκτίμηση των διαφόρων εμπλεκομένων συμφερόντων. Υφίστανται, αντιθέτως, μια ουσιώδης διαφορά μεταξύ των σχετικών με τους δύο αυτούς τομείς αποφάσεων του Δικαστηρίου. Η ιδιαιτερότητα του τομέα των κρατικών ενισχύσεων δικαιολογεί το ότι το Δικαστήριο δέχεται σε περιορισμένο βαθμό να γίνεται επίκληση αρχών του εθνικού δικαίου, όπως είναι αυτές της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης και της ασφάλειας δικαίου, κατά της επιστροφής ενισχύσεως».

ενισχύσεων· η συλλογιστική αυτή συνίσταται στα εξής: α) η προστασία της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης αποτελεί γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου, η οποία αντλείται από τις κοινές νομικές παραδόσεις των κρατών μελών, β) το περιεχόμενο και οι προϋποθέσεις εφαρμογής της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης καθορίζονται από το εθνικό δίκαιο των κρατών μελών γ) ο εθνικός εφαρμοστής της ενλόγω αρχής πρέπει να σέβεται την αρχή της ίσης μεταχείρισης, την αρχή της αποτελεσματικότητας του κοινοτικού δικαίου και το κοινοτικό συμφέρον. Ωστόσο, λόγω ακριβώς της ιδιαιτερότητας των κρατικών ενισχύσεων και της ανάγκης διασφάλισης του επιτακτικού κοινοτικού συμφέροντος, το οποίο συνίσταται στην επανόρθωση των όρων του ανταγωνισμού, το Δικαστήριο έχει την τάση να συρρικνώνει το πεδίο της δικαιικής αυτονομίας της εθνικής έννομης τάξης θέτοντας το ίδιο τις ουσιαστικές προϋποθέσεις αναγνώρισης της ύπαρξης δικαιολογημένης εμπιστοσύνης ή και απαγορεύοντας ευθέως την εφαρμογή των εθνικών διατάξεων.

59. Αναλυτικότερα, το Δικαστήριο προτίμησε να προσδιορίσει το ίδιο την έννοια του επιμελούς επιχειρηματία περιορίζοντας τις δυνατότητες επίκλησης της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης από τους δικαιούχους της ενίσχυσης [29]. Περαιτέρω, αφαίρεσε εντελώς την ευχέρεια των κρατών μελών να καταφεύγουν στην αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης για να μην αναζητήσουν την παράνομη ενίσχυση [30]. Προχώρησε μάλιστα μέχρι την αναμόρφωση αν όχι την ανατροπή του εθνικού δικαίου περί δικαιολογημένης εμπιστοσύνης για τις ειδικές περιπτώσεις κατά τις οποίες αυτό εφαρμόζεται στο πλαίσιο της αναζήτησης παράνομων κρατικών ενισχύσεων. Στο τελευταίο αυτό ζήτημα κρίνω απαραίτητο να επιμείνω.

60. Ενδεικτική της τάσης συρρίκνωσης της αυτονομίας των κρατών μελών είναι η απόφαση Alcan Deutschland (στο εξής: Alcan II), με την οποία το Δικαστήριο παραμέρισε το κανονιστικό περιεχόμενο του άρθρου 48 του Verwaltungsverfahrensgesetz στη Γερμανία. Δέχθηκε ειδικότερα ότι:

«Η αρμόδια αρχή υποχρεούται, δυνάμει του κοινοτικού δικαίου, να ανακαλέσει την απόφαση περί χορηγήσεως παρανόμως εγκριθείσης ενισχύσεως, σύμφωνα με οριστική απόφαση της Επιτροπής κηρύττουσα την ενίσχυση ασύμβατη και απαιτούσα την αναζήτησή της, ακόμη και αν αυτή άφησε να παρέλθει η αποσβεστική προθεσμία που προβλέπεται για τον σκοπό αυτό από το εθνικό δίκαιο χάριν της ασφάλειας δικαίου. (...) ακόμη και αν η εν λόγω αρχή έχει τόσο μεγάλη ευθύνη για το παρόνομο της αποφάσεως ώστε η ανάκλησή της είναι, έναντι του δικαιούχου της ενισχύσεως, αντίθετη προς την καλή πίστη, εφόσον ο δικαιούχος της ενισχύσεως δεν μπόρεσε να

29 — «Λαμβανομένου υπόψη του επιτακτικού χαρακτήρα του ελέγχου των κρατικών ενισχύσεων που πραγματοποιεί η Επιτροπή δυνάμει του άρθρου 93 της Συνθήκης, δεν δικαιολογείται, καταρχήν, η εμπιστοσύνη των επιχειρήσεων που έλαβαν ενίσχυση ως προς την νομιμότητα της ενισχύσεως, παρά μόνο αν η ενίσχυση χορηγήθηκε με τήρηση της διαδικασίας που προβλέπει το ενλόγω άρθρο. Πράγματι, ένας επιμελής επιχειρηματίας πρέπει κανονικά να είναι σε θέση να βεβαιωθεί ότι τηρήθηκε η διαδικασία αυτή». Σκέψη 14 της προμνησθείσας, στην υποσημείωση 27, αποφάσεως C-5/89, Επιτροπή κατά Γερμανίας.

30 — «Ένα κράτος μέλος, οι αρχές του οποίου χορήγησαν ενίσχυση κατά παράβαση των κανόνων διαδικασίας που προβλέπονται στο άρθρο 93, δεν μπορεί να επικαλεσθεί τη δικαιολογημένη εμπιστοσύνη των δικαιούχων για να αποφύγει την υποχρέωση να λάβει τα αναγκαία μέτρα για την εκτέλεση αποφάσεως της Επιτροπής που το διατάσσει να αναζητήσει την ενίσχυση». Σκέψη 17 της προμνησθείσας, στην υποσημείωση 27, αποφάσεως C-5/89, Επιτροπή κατά Γερμανίας.

έχει, λόγω της μη τηρήσεως της διαδικασίας του άρθρου 93 της Συνθήκης, δικαιολογημένη εμπιστοσύνη όσον αφορά τη νομιμότητα της ενισχύσεως (...) ακόμη και αν (η ανάκληση) αποκλείεται κατά το εθνικό δίκαιο λόγω του ότι ο αποδέκτης της ενισχύσεως δεν είναι πλέον πλουσιότερος και δεν ενήργησε κακοπίστως» [31].

61. Ας σημειωθεί ότι το Δικαστήριο ακολούθησε εν προκειμένω τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα και έκρινε ότι η εθνική αρχή «δεν διαθέτει εξουσία εκτιμήσεως ως προς την ανάκληση αποφάσεως περί χορηγήσεως» [32], ανατρέποντας κατ' αυτόν τον τρόπο τον θεμελιώδη κανόνα του γερμανικού διοικητικού δικαίου σύμφωνα με τον οποίο η ανάκληση παράνομης ευμενούς διοικητικής πράξης ανήκει καταρχήν στη διακριτική ευχέρεια της διοίκησης.

62. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και μία άλλη πτυχή της κοινοτικής νομολογίας για την επιστροφή των παράνομων κρατικών ενισχύσεων, από την οποία φαίνεται ότι το Δικαστήριο προτιμά να αναθέτει το ζήτημα της εκτίμησης της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης του αποδέκτη της ενίσχυσης στον εθνικό δικαστή, στον οποίο αναμένεται να προσφύγει ο ενλόγω διοικούμενος για να αποφύγει την επιστροφή της καρπωθείσης ωφέλειας [33].

63. Η σύνδεση της δυνατότητας επικλήσεως της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης με την αρμοδιότητα του εθνικού δικαστή να αποφαίνεται επ' αυτής δεν είναι τυχαία. Ο εθνικός δικαστής είναι η εθνική αρχή στην οποία πιθανολογείται ότι θα καταλήξει μία νομική διαφορά σε σχέση με την εκτέλεση της απόφασης της Επιτροπής περί επιστροφής παρανόμως καταβληθείσας ενίσχυσης. Παρέχει εξάλλου περισσότερα εχέγγυα ανεξαρτησίας και ουδετερότητας από ό,τι οι εθνικές διοικητικές υπηρεσίες οι οποίες ενδεχομένως και να συνέπραξαν στη χορήγηση της παράνομης ενίσχυσης· επομένως, θα πρέπει να αναμένεται ότι ο εθνικός δικαστής θα σταθμίσει καλύτερα το κοινοτικό συμφέρον παρά κάποια άλλη κρατική αρχή. Είναι ακόμη, ο πλέον κατάλληλος να λάβει υπόψη την παράμετρο της αποτελεσματικότητας του κοινοτικού δικαίου. Τέλος, αν προκύψει κάποιο πρόβλημα ερμηνείας ως προς τα ανωτέρω ζητήματα και τον τρόπο με τον οποίο επηρεάζουν την εφαρμογή των εθνικών κανόνων περί δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, ο εθνικός δικαστής βρίσκεται στην προνομιακή θέση να μπορεί να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο.

31 — Διατακτικό της προαναφερθείσας, στην υποσημείωση 28, αποφάσεως Alcan II.

32 — Σκέψη 34 της προαναφερθείσας, στην υποσημείωση 28, αποφάσεως, Alcan II. Πρβλ. και το σημείο 27 των προτάσεων του γενικού εισαγγελέα κ. F. Jacobs στην ίδια υπόθεση.

33 — Η προτίμηση του Δικαστηρίου υπέρ του εθνικού δικαστή ως «φυσικού κριτή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης του λήπτη της παράνομης κρατικής ενίσχυσης» είναι εμφανής στη σκέψη 16 της προμνησθείσας στην υποσημείωση 27 αποφάσεως στην υπόθεση C-5/89 που υιοθέτησε τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα κ. Darmon (σημεία 17 έως 26). Σύμφωνα με την απόφαση αυτή «δεν μπορεί βέβαια να αποκλεισθεί η δυνατότητα του δικαιούχου της παράνομης ενίσχυσης να επικαλεσθεί τις εξαιρετικές περιστάσεις που στήριξαν δικαιολογημένα την εμπιστοσύνη του στον νόμιμο χαρακτήρα της ενισχύσεως αυτής και, κατά συνέπεια, να αντιταχθεί στην αναζήτησή της. Στην περίπτωση αυτή εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο στο οποίο έχει ίσως αχθεί η υπόθεση, να εκτιμήσει τις ενλόγω περιστάσεις, αφού υποβάλει, ενδεχομένως, στο Δικαστήριο προδικαστικά ερωτήματα ως προς την ερμηνεία». Πρβλ. και την απόφαση της 11ης Ιουλίου 1996, υπόθεση C-39/94, SFEI (Συλλογή 1996, σ. I-3547).

64. Από την πλευρά τους, οι εθνικές διοικητικές αρχές νομιμοποιούνται βεβαίως να απορρίψουν τον ισχυρισμό περί δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, οπότε και ο δικαιούχος της ενίσχυσης θα προσφύγει κατά πάσα πιθανότητα στον εθνικό δικαστή. Αντιθέτως, οι κρατικές υπηρεσίες δεν μπορούν να μην αναζητήσουν τις παράνομες ενισχύσεις, δεχόμενες (αυτεπαγγέλτως ή κατόπιν υποβολής αιτήματος) την ύπαρξη δικαιολογημένης εμπιστοσύνης. Στην περίπτωση αυτή, θα δρούσαν αντίθετα προς την επιταγή του Δικαστηρίου, όπως διατυπώνεται στην προμνησθείσα, στην υποσημείωση 27, απόφαση C-5/89, Επιτροπή κατά Γερμανίας. Εξάλλου, είναι πιθανόν η απόφασή τους αυτή να μην αχθεί ποτέ προς έλεγχο ενώπιον του εθνικού δικαστή, οπότε το κοινοτικό συμφέρον κινδυνεύει να μείνει απροστάτευτο [34].

65. Κατά συνέπεια, επί τη εκδοχή πάντοτε ότι οι ανωτέρω νομολογιακές ενδείξεις επιβεβαιώνονται με μελλοντικές αποφάσεις, φαίνεται πως το Δικαστήριο έχει διατυπώσει ένα επιπλέον διαδικαστικό και τυπικό κανόνα ως προς την εφαρμογή της αρχής της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης στο πλαίσιο της αναζήτησης παράνομων κρατικών ενισχύσεων. Σύμφωνα με τον ανωτέρω κανόνα, η ενλόγω γενική αρχή δεν προστατεύεται αυτεπαγγέλτως ή κατόπιν αιτήσεως από τα εθνικά διοικητικά όργανα αλλά από τον δικαστή. Με άλλα λόγια, ο εθνικός δικαστής μετατρέπεται σε ειδική αρχή εκτιμήσεως ενός ζητήματος το οποίο, καταρχήν, ανήκει στην αρμοδιότητα των διοικητικών υπηρεσιών, ενώ οι τελευταίες υποβιβάζονται σε απλά εκτελεστικά όργανα των αποφάσεων της Επιτροπής.

66. Εν συνόψει, με την προμνησθείσα νομολογία, πλήττονται, αν δεν ανατρέπονται εντελώς, ορισμένοι θεμελιώδεις κανόνες του εθνικού διοικητικού δικαίου σε σχέση με την εφαρμογή της αρχής της νομιμότητας και την κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ δικαστικών και διοικητικών αρχών. Δεν είναι μόνον ότι συρρικνώνεται σχεδόν εντελώς η αυτονομία του εθνικού δικαίου κατά τη μεταφορά του σε περιπτώσεις με κοινοτικό ενδιαφέρον· σημαντικότερο είναι μάλλον ότι, χάριν της διασφάλισης του κοινοτικού συμφέροντος, επέρχονται αλλοιώσεις και στα συστατικά στοιχεία της εθνικής έννομης τάξης, οδηγώντας ενδεχομένως σε αδόκιμες ή και αυθαίρετες νομικές κατασκευές.

67. Η κύρια αιτία για την δημιουργία των ανωτέρω — δυσάρεστων κατά τη γνώμη μου — καταστάσεων θα πρέπει να αναζητηθεί στη λογική αφετηρία της παρούσας νομολογίας, στην αποδοχή δηλαδή του δισυπόστατου χαρακτήρα της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης. Η προσπάθεια συνδυασμού κοινοτικών και εθνικών στοιχείων για τη διαμόρφωση μιας δισυπόστατης έννοιας δικαιολογημένης εμπιστοσύνης δεν είναι σαφές ότι καταλήγει σε αποδεκτά από συστηματική νομική άποψη συμπεράσματα ούτε ότι οδηγεί σε ικανοποιητικό συνδυασμό της ανάγκης προστασίας του καλόπιστου επιχειρηματία με εκείνη της διασφάλισης των συνθηκών του ανταγωνισμού.

68. Εξάλλου, δεν είναι προφανές ότι η εναπόθεση του επίμαχου ζητήματος στην κρίση του εθνικού δικαστή αναβαθμίζει το ρόλο του τελευταίου, διατηρώντας τις ισορροπίες

34 — Οι ανωτέρω διευκρινίσεις είναι απαραίτητες για την κατανόηση της τελευταίας φράσεως της σκέψεως 183 της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως, σύμφωνα με την οποία, ο λήπτης της ενίσχυσης μπορεί να αντιτάξει τη δικαιολογημένη εμπιστοσύνη «(...) στο πλαίσιο διαδικασιών ενώπιον των κρατικών αρχών ή του εθνικού δικαστηρίου».

μεταξύ εθνικής και κοινοτικής έννομης τάξης στην παρούσα φάση της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Τα δικαστήρια βρίσκονται σε δυσχερή θέση. Αφενός δεν αισθάνονται ασφαλή όταν στηρίζονται στις ειδικές διατάξεις του εθνικού δικαίου, ιδιαίτερα μάλιστα μετά την αυστηρή θέση που τήρησε το Δικαστήριο στην υπόθεση Alcan II [35]. Αφετέρου, το ΔΕΚ, με την προαναφερθείσα νομολογία του, προτρέπει τον εθνικό δικαστή να υποβάλει συστηματικά προδικαστικά ερωτήματα, ιδίως όταν καλείται να σταθμίσει το κοινοτικό συμφέρον για την ειδική αυτή κατηγορία διαφορών. Από τη στιγμή όμως που ο προσδιορισμός του κοινοτικού συμφέροντος καθορίζει εντέλει το αν και το πώς θα εφαρμοσθούν οι εθνικές διατάξεις, στην πραγματικότητα το όλο νομικό πρόβλημα περιέρχεται στην «υψηλή εποπτεία» του Δικαστηρίου. Τέλος, δεν είναι σαφές ότι εξυπηρετεί την ασφάλεια δικαίου το γεγονός ότι οι εθνικοί κανόνες περί δικαιολογημένης εμπιστοσύνης παραμένουν μεν σε ισχύ, πλην όμως μπορούν ανά πάσα στιγμή να ανατραπούν εφόσον θεωρηθεί ότι δεν συμβιβάζονται με τις επιδιώξεις της κοινοτικής έννομης τάξης.

69. Μετά τις ανωτέρω γενικές παρατηρήσεις, έρχομαι να εξετάσω τον επίδικο λόγο αναιρέσεως υπό το πρίσμα της προμνησθείσας νομολογίας του Δικαστηρίου. Έχοντας ως βάση τη νομολογία αυτή, θεωρώ ότι το Πρωτοδικείο ορθώς έκρινε πως η Γαλλική κυβέρνηση δεν μπορούσε να προβάλει τον κρίσιμο ισχυρισμό περί δημιουργίας δικαιολογημένης εμπιστοσύνης στις ιπποδρομιακές εταιρίες από την προμνησθείσα απόφαση του Conseil d'Etat ως προς τη νομιμότητα του επίμαχου εθνικού μέτρου και συνακόλουθα, ότι η Επιτροπή δεν έπρεπε να στηριχθεί στον ισχυρισμό αυτό για να περιορίσει κατά χρόνο την υποχρέωση αναζητήσεως της παρανόμως χορηγηθείσας ενίσχυσης.

70. Εκ πρώτης όψεως, το κύριο επιχείρημα υπέρ της θέσης που υιοθετεί το δικαστήριο της ουσίας πρέπει να αναζητηθεί στην πάγια νομολογία του Δικαστηρίου σύμφωνα με την οποία «ένα κράτος μέλος, οι αρχές του οποίου χορήγησαν ενίσχυση κατά παράβαση των κανόνων διαδικασίας που προβλέπονται στο άρθρο 93, δεν μπορεί να επικαλεσθεί τη δικαιολογημένη εμπιστοσύνη των δικαιούχων για να αποφύγει την υποχρέωση να λάβει τα αναγκαία μέτρα για την εκτέλεση αποφάσεως της Επιτροπής που το διατάσσει να αναζητήσει την ενίσχυση. Αν γινόταν δεκτή η δυνατότητα αυτή, αυτό θα στερούσε, στην πραγματικότητα, κάθε πρακτική αποτελεσματικότητα από τις διατάξεις των άρθρων 92 και 93 της Συνθήκης, στο μέτρο που οι εθνικές αρχές θα μπορούσαν έτσι να στηριχθούν στη δική τους παράνομη συμπεριφορά για να εμποδίσουν την αποτελεσματικότητα των αποφάσεων που εξέδωσε η Επιτροπή βάσει αυτών των διατάξεων της Συνθήκης» [36]. Στην νομολογία αυτή παραπέμπει εξάλλου ρητώς το δικαστήριο της ουσίας με την σκέψη 181 της αναιρεσιβαλλομένης.

71. Η σχετική απαγόρευση που επιβάλλει το Δικαστήριο φαίνεται να θεμελιώνεται, καταρχάς, στη γενική αρχή σύμφωνα με την

35 — Προμνησθείσα στην υποσημείωση 28.

36 — Σκέψη 17 της προμνησθείσας, στην υποσημείωση 27, αποφάσεως του Δικαστηρίου, C-5/89, Επιτροπή κατά Γερμανίας. Βλ., ακόμη, σκέψη 48 της προμνησθείσας, στην υποσημείωση 23, αποφάσεως στην υπόθεση C-169/95, Ισπανία κατά Επιτροπής.

οποία ουδείς δύναται να αποκομίζει όφελος από ίδια παρανομία (nemo potens propriam turpitudinem allegans). Κρίθηκε δηλαδή απαράδεκτο να πλήττεται η αποτελεσματικότητα του κοινοτικού κανόνα — η οποία εξασφαλίζεται από την επιβολή αυστηρής υποχρέωσης κοινοποίησης των σχεδιαζομένων ενισχύσεων και από τη συστηματική επιστροφή των ενισχύσεων που δόθηκαν παρανόμως — με την επίκληση αντικοινοτικής συμπεριφοράς από τον ίδιο τον παραβάτη, δηλαδή το κράτος μέλος. Η πρακτική αυτή θα μπορούσε να καταλήξει στο παράδοξο αποτέλεσμα, να δικαιώνεται ένα κράτος το οποίο, εκτός του ότι παρέβη τη ρητή υποχρέωση ενημέρωσης που καθιερώνει το άρθρο 93, παράγραφος 3, της Συνθήκης ΕΚ, κατόρθωσε να διαμορφώσει κατά τέτοιο τρόπο το νομικό και πραγματικό πλαίσιο χορήγησης μιας ενίσχυσης ώστε να παρασύρει ακόμη και τον επιμελή επιχειρηματία, καθιστώντας έτσι πρακτικά ανεφάρμοστη την απόφαση περί κηρύξεως της ενίσχυσης ως αντίθετης προς το κοινοτικό δίκαιο του ανταγωνισμού.

72. Περαιτέρω, μπορεί να προβληθεί και ένα δεύτερο επιχείρημα υπέρ του αποκλεισμού των κρατών μελών από την ευχέρεια να καταφεύγουν στην αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης για να αποφεύγουν την αναζήτηση μιας παράνομης ενίσχυσης· Η έννοια της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης έχει υποκειμενικό χαρακτήρα [37], είναι επομένως απαραίτητο να εκτιμάται in concreto, λαμβανομένης υπόψη όχι μόνο της συμπεριφοράς των δημοσίων (κοινοτικών ή εθνικών) αρχών που αποτελεί το γενεσιουργό της λόγο, αλλά και των ειδικών χαρακτηριστικών του υποκειμένου δικαίου στο πρόσωπο του οποίου δημιουργήθηκε [38]. Συνεπώς, όταν τίθεται το ερώτημα κατά πόσον ο αποδεχθείς την ενίσχυση τελούσε σε δικαιολογημένη εμπιστοσύνη ως προς τη νομιμότητά της (οπότε και η ενίσχυση δεν θα πρέπει ενδεχομένως να αναζητηθεί) είναι προτιμότερο η αρχή που θα αποφανθεί επ' αυτού να βρίσκεται σε ευθεία σχέση με τον επιχειρηματία στο πρόσωπο του οποίου φέρεται να δημιουργήθηκε η σχετική πεποίθηση ως προς τη νομιμότητα της εθνικής συμπεριφοράς· τότε, είναι δυνατή η αρτιότερη εκτίμηση των στοιχείων εκείνων της έννοιας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης τα οποία αφορούν την υποκειμενική κατάσταση και τη συμπεριφορά του φορέα της, για παράδειγμα την επιμέλεια που επέδειξε ή/και την καλή του πίστη. Αυτό φαίνεται να υπονοεί και το Δικαστήριο όταν προτιμά να αναθέτει το επίμαχο ζήτημα στον εθνικό δικαστή και να μην το εξετάζει, *καταρχήν*, στο πλαίσιο διαφορών μεταξύ κρατών μελών και Κοινότητας, στις οποίες ο υπερ ου η ενίσχυση δεν είναι παρών [39].

73. Όπως παρατηρεί ο γενικός εισαγγελέας κ. G. Tesauro στις προτάσεις του επί της

37 — Βλ. J-P. Puissochet «Vous avez dit confiance légitime?» (le principe de confiance légitime en droit communautaire), in *Mélanges en l'honneur de Guy Braibant*, Dalloz 1996, σ. 584.

38 — Αυτό εννοεί και ο γενικός εισαγγελέας κ. Darmon στις προτάσεις του επί της υποθέσεως C-5/89 (υποσημείωση 27) όταν παρατηρεί πως «το εθνικό δικαστήριο πρέπει να μπορεί να προβεί (...) σε *συγκεκριμένη εκτίμηση* της συμπεριφοράς της επιχειρήσεως που έλαβε την ενίσχυση (...). Αυτός όμως ο in concreto χαρακτήρας της εκτιμήσεως του εθνικού δικαστηρίου πρέπει να αντιταχθεί στην in abstracto αντίληψη περί δικαιολογημένης εμπιστοσύνης που επικαλείται στην προχειμένη περίπτωση το καθού κράτος για να αρνηθεί την εκτέλεση της κοινοτικής αποφάσεως που διατάσσει την αναζήτηση της ενλόγω ενισχύσεως. Η δικαιολογημένη εμπιστοσύνη δεν τεκμαίρεται, αλλά αποδεικνύεται» (σημείο 26 των προτάσεων).

39 — Βλ. ανωτέρω σημεία 62 επ.

υποθέσεως C-169/95, Ισπανία κατά Επιτροπής [40], όταν η προσφεύγουσα κυβέρνηση αναφέρεται στις προσδοκίες της αποδέκτριας επιχείρησης, στην πραγματικότητα «βάλλει κατά της υποχρεώσεως αναζητήσεως των επίμαχων ενισχύσεων που της επιβάλλεται με την απόφαση, επικαλούμενη την προστασία όχι της δικής της νομικής καταστάσεως αλλά της νομικής καταστάσεως ενός προσώπου, της αποδέκτριας επιχειρήσεως, που δεν μετέχει στην παρούσα διαδικασία ούτε ως παρεμβαίνουσα· τούτο δε, στην καλύτερη των περιπτώσεων, χωρίς καν να υφίσταται κάποια ρητή διάταξη που να της απονέμει παρόμοια εξουσία υποκαταστάσεως» [41].

74. Η βαρύτητα των ανωτέρω επιχειρημάτων κλονίζεται όμως από τη λύση που δέχθηκε το Δικαστήριο στην υπόθεση, C-169/95, Ισπανία κατά Επιτροπής [42]. Στην απόφαση εκείνη δεν ακολουθήθηκε η απόλυτα αρνητική θέση που πρότεινε ο γενικός εισαγγελέας αλλά εξετάσθηκε το βάσιμο του ισχυρισμού που είχε προβάλει η Ισπανία και αναφερόταν στις προσδοκίες της αποδέκτριας επιχείρησης. Το Δικαστήριο δεν έκρινε συνολικώς επί του αν η ευνοηθείσα από την ενίσχυση επιχείρηση τελούσε ή όχι σε κατάσταση δικαιολογημένης εμπιστοσύνης όταν ελάμβανε την ενίσχυση αλλά περιορίσθηκε σε μία πτυχή του ζητήματος, διευκρινίζοντας πως «το γεγονός ότι η Επιτροπή αποφάσισε αρχικά να μην διατυπώσει αντιρρήσεις για τις επίμαχες ενισχύσεις *δεν μπορεί να θεωρηθεί ικανό* [43] προς δημιουργία δικαιολογημένης εμπιστοσύνης στην αποδέκτρια επιχείρηση, αφ' ης στιγμής η εν λόγω απόφαση προσβλήθηκε εντός της προθεσμίας ασκήσεως προσφυγής (...)» [44].

75. Πάντως, και μετά τη διευκρίνιση αυτή, είναι σαφές ότι η κρίσιμη νομολογιακή εξέλιξη θέτει σε αμφισβήτηση, αν όχι συμπεράσματα, τουλάχιστον τη δικαιολόγηση της προμνησθείσας νομολογίας. Από τη στιγμή που εξετάστηκε το βάσιμο του επίμαχου ισχυρισμού της Ισπανίας, ενός κράτους δηλαδή το οποίο δεν είχε κοινοποιήσει τη σχεδιαζομένη ενίσχυση, παραμερίσθηκε το επιχείρημα εκείνο, σύμφωνα με το οποίο οι εθνικές αρχές δεν δύνανται να επικαλούνται τη δικαιολογημένη εμπιστοσύνη για να μην αποκομίζουν όφελος από τη δική τους παράνομη συμπεριφορά. Συναφώς, χάνει μεγάλο μέρος από την αξία του το επιχείρημα σύμφωνα με το οποίο, η απουσία από την κοινοτική διαδικασία του φορέα της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης δεν επιτρέπει την άρτια αντιμετώπιση του σχετικού νομικού ζητήματος· στην υπόθεση C-169/95, οι επιχειρήσεις που έλαβαν τις ενισχύσεις δεν παρίσταντο ενώπιον του Δικαστηρίου.

76. Κατά τη γνώμη μου, η ανωτέρω απόφαση C-169/95, Ισπανία κατά Επιτροπής, αποκαλύπτει το βασικό κριτήριο με το οποίο κρίνεται κατά πόσο το ζήτημα της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης πρέπει ή όχι να εξετάζεται από το Δικαστήριο, όταν προβάλλεται από κράτος μέλος. Το κριτήριο δεν είναι άλλο από τη δισυπόστατη φύση της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, όπως γίνεται δεκτή από την νομολογία στο πλαίσιο της επιστροφής των παρανόμων κρατικών ενισχύσεων. Όταν ο γενεσιουργός λόγος για τη δημιουργία των προσδοκιών ως προς τη

40 — Προμνησθείσα στην υποσημείωση 23.

41 — Σημείο 17 των προτάσεων.

42 — Προμνησθείσα στην υποσημείωση 23.

43 — Η υπογράμμιση, δική μου.

44 — Σκέψη 53 της προαναφερθείσας, στην υποσημείωση 23, αποφάσεως στην υπόθεση C-169/95, Ισπανία κατά Επιτροπής.

νομιμότητα της εθνικής πράξης «καταλογίζεται» στη συμπεριφορά εθνικών αρχών, το Δικαστήριο αρνείται να επέμβει· εξαιρετικώς μόνο, δέχεται να κρίνει αν η εθνικώς διαμορφούμενη δικαιολογημένη εμπιστοσύνη είναι προστατευτέα ή προσκρούει στο κοινοτικό συμφέρον [45]. Αντιθέτως, στις περιπτώσεις όπου προβάλλεται ότι η εσφαλμένη πεποίθηση ως προς τη νομιμότητα του κρατικού μέτρου δημιουργήθηκε από τη συμπεριφορά των κοινοτικών αρχών, συνήθως της Επιτροπής, το Δικαστήριο φαίνεται να παραμερίζει τους ενδοιασμούς του και να εξετάζει την ειδική αυτή διάσταση του ζητήματος της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης.

77. Παρόμοια περίπτωση ήταν και εκείνη της υποθέσεως C-169/95, Ισπανία κατά Επιτροπής. Στην απόφαση εκείνη, το Δικαστήριο δέχθηκε εξαιρετικά να εξετάσει κατά πόσον συγκεκριμένη συμπεριφορά της Επιτροπής — το γεγονός ότι το κοινοτικό όργανο είχε εκδώσει απόφαση με την οποία δήλωνε τη βούλησή του «να μην διατυπώσει αντιρρήσεις» σχετικά με τη χορήγηση των επίμαχων ενισχύσεων — θα μπορούσε να θεωρηθεί ως γενεσιουργός αιτία δικαιολογημένης πεποίθησης του λήπτη της ενίσχυσης ως προς τη συμβατότητα της τελευταίας με το κοινοτικό δίκαιο [46]. Η επιλογή του Δικαστηρίου να εισέλθει στην ουσία του ζητήματος ήταν άμεσα συνδεδεμένη με τον «κοινοτικό» χαρακτήρα της κρίσιμης συμπεριφοράς, με το ότι δηλαδή αυτή ήταν καταλογιστέα σε κοινοτικό όργανο [47].

45 — Βλ. απόφαση Alcan II (υποσημείωση 28). Στις περιπτώσεις αυτές, το Δικαστήριο απαντά σε προδικαστικά ερωτήματα που του θέτει ο εθνικός δικαστής, ως καθ' ύλην αρμόδιος για την εκτίμηση της «εθνικογενούς» δικαιολογημένης εμπιστοσύνης.

46 — Δεν είναι τυχαίο, εξάλλου, ότι τη μοναδική φορά στην οποία το Δικαστήριο δέχθηκε την μη επιστροφή ενίσχυσης λόγω δικαιολογημένης εμπιστοσύνης του λήπτη, η τελευταία είχε δημιουργηθεί από πράξεις και παραλείψεις της Επιτροπής οι οποίες καθιστούσαν ακυρωτέα την απόφασή της. Απόφαση της 24ης Νοεμβρίου 1987, υπόθεση 223/85, RSV κατά Επιτροπής (Συλλογή 1987, σ. 4617). Βλ., ακόμη την προμνησθείσα, στην υποσημείωση 33, απόφαση C-39/94, SFEI και ιδιαίτερα, τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα κ. F. Jacobs, σημεία 75 και 76.

47 — Στο σημείο αυτό, γεννώνται πάντως δύο ερωτήματα:
Πρώτον, ο εθνικός δικαστής μπορεί να εξετάσει ισχυρισμό περί δικαιολογημένης εμπιστοσύνης που δημιουργήθηκε από κοινοτική συμπεριφορά;
Εκ πρώτης όψεως, το εγχείρημα παρουσιάζει δυσκολίες στο μέτρο που τελικός κριτής της νομιμότητας των πράξεων των κοινοτικών οργάνων είναι το Δικαστήριο. Αν το Δικαστήριο δεν επιλαμβανόταν του επίμαχου ζητήματος, ο εθνικός δικαστής ενώπιον του οποίου θα κατέληγε η υπόθεση της επιστροφής της ενίσχυσης, θα ήταν πιθανότατα υποχρεωμένος να θέσει προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο ως προς τη νομική ερμηνεία των πράξεων ή παραλείψεων της Επιτροπής για να μπορέσει να αποφανθεί επί του κατά πόσον είχε ή όχι δημιουργηθεί προηγούμενη εμπιστοσύνη.
Βλ. πάντως τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα κ. F. Jacobs στην προμνησθείσα, στην υποσημείωση 33, υπόθεση SFEI, από τις οποίες φαίνεται να συνάγεται εμμέσως ότι ο εθνικός δικαστής νομιμοποιείται να εκτιμά την συμπεριφορά της Επιτροπής ως κριτήριο για τη στοιχειοθέτηση δικαιολογημένης εμπιστοσύνης του λήπτη της ενίσχυσης, χωρίς να απαιτείται η υποβολή προδικαστικού ερωτήματος στο Δικαστήριο. Νομίζω ότι η θέση αυτή είναι ορθή στις περιπτώσεις όπου η εκτίμηση αυτή δεν ισοδυναμεί με αμφισβήτηση της συμβατότητας αποφάσεως κοινοτικού οργάνου με το κοινοτικό δίκαιο.
Τα κρίσιμα χωρία των προτάσεων του γενικού εισαγγελέα κ. Jacobs (σημεία 75 και 76) έχουν ως εξής: «(...) Στα εθνικά δικαστήρια εναπόκειται να εκτιμούν αν ένας επιμελής επιχειρηματίας έπρεπε να έχει αντιληφθεί ότι τα εν λόγω μέτρα συνιστούν ενίσχυση που μπορούσε να χορηγηθεί μόνο σύμφωνα με τη διαδικασία του άρθρου 93, παράγραφος 3. Στην παρούσα υπόθεση φαίνεται αμφίβολο αν ισχύει αυτό. Πρώτον, δεν είναι αυτονόητο ότι τα ενλόγω μέτρα συνιστούν ενίσχυση· το αν συνιστούν ενίσχυση ή όχι εξαρτάται από το αν τα Ταχυδρομεία έλαβαν επαρκή αμοιβή για τις υπηρεσίες τους, πράγμα που η SFMI δεν θα μπορούσε (ή τουλάχιστον θα δυσκολευόταν) να εξακριβώσει. Δεύτερον, η Επιτροπή αφού διεξήγαγε την προκαταρκτική έρευνά της, αποράσισε να μη συνεχίσει την εξέταση του ζητήματος. Επιπλέον, η Επιτροπή, ενώ έχουν παρέλθει τρία και πλέον έτη αφότου κίνησε εκ νέου την έρευνά της, δεν έχει λάβει ακόμη καμία απόφαση. Υπό τις συνθήκες αυτές, το εθνικό δικαστήριο, εάν διαπιστώσει ότι τα μέτρα συνιστούν ενίσχυση, μπορεί δικαιολογημένα, κατά την άποψή του, να θεωρήσει άτοπο να διατάξει την επιστροφή της ενισχύσεως».
Το δεύτερο ερώτημα αφορά το εφαρμοστέο δίκαιο στις περιπτώσεις όπου το Δικαστήριο εξετάζει το ζήτημα της δημιουργίας δικαιολογημένης εμπιστοσύνης στην κοινοτική συμπεριφορά. Με ποια νομικά κριτήρια κρίνεται η στοιχειοθέτηση της ύπαρξης δικαιολογημένης εμπιστοσύνης στις ειδικές αυτές περιπτώσεις; Κατά πάσα πιθανότητα με εκείνα του κοινοτικού δικαίου. Συνάγεται επομένως ότι η κοινοτική αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης έχει και ειδικό κανονιστικό περιεχόμενο, δεν εναπόκειται δηλαδή η εφαρμογή της πάντοτε στις ειδικές διατάξεις του εθνικού δικαίου.

78. Μεταφέροντας την ανωτέρω συλλογιστική στην παρούσα υπόθεση, παρατηρώ ότι η Επιτροπή δεν αναφέρεται με την ένδικη απόφασή της στο κατά πόσον η ίδια ή άλλο κοινοτικό όργανο είχαν δημιουργήσει με τη συμπεριφορά τους την πεποίθηση στον διοικούμενο ότι η κρατική ενίσχυση δεν παρουσίαζε προβλήματα συμβατότητας με το κοινοτικό δίκαιο [48]· δέχεται όμως να εξετάσει αν εθνική δικαστική απόφαση δημιουργούσε, με βάση τους κανόνες του εθνικού δικαίου, άξιες προστασίας προσδοκίες στους αποδέκτες των ενισχύσεων. Με τον τρόπο αυτό, η Επιτροπή υπεισέρχεται στην αξιολόγηση συμπεριφοράς καταλογιστέας σε εθνική αρχή, η εκτίμηση της οποίας γίνεται σύμφωνα με τις εθνικές διατάξεις για την προστασία της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης και για την ανάκληση των παρανόμων διοικητικών πράξεων. Άρα, σύμφωνα με όσα δέχεται η νομολογία, όπως αναλύθηκε ανωτέρω, η επιλογή της Επιτροπής να προβεί στην εξέταση του κρίσιμου αυτού ζητήματος δεν είναι δικαιολογημένη. Συνιστά επέμβαση στην αμιγώς εθνική διάσταση ενός νομικού προβλήματος η οποία, όχι μόνον εκφεύγει της θεσμικής της αρμοδιότητας αλλά και είναι αντίθετη με τον δισυπόστατο χαρακτήρα της προηγούμενης εμπιστοσύνης, όπως αυτή εμφανίζεται στο ειδικό πλαίσιο της επιστροφής των κρατικών ενισχύσεων που αντιβαίνουν στα άρθρα 92 επ. της Συνθήκης ΕΚ [49].

79. Με την ανωτέρω συλλογιστική, η θέση του Πρωτοδικείου, σύμφωνα με την οποία κακώς η Επιτροπή περιόρισε χρονικά την αναζήτηση της επίμαχης παράνομης κρατικής ενίσχυσης επί τη βάσει των ισχυρισμών της Γαλλικής Κυβέρνησης περί υπάρξεως δικαιολογημένης εμπιστοσύνης από μέρους του PMU, δεν παρουσιάζει ελάττωμα ως προς τη νομιμότητά της.

ii) Η δικαιολογημένη εμπιστοσύνη ως αμιγώς κοινοτική έννοια

80. Η ανάλυση που ακολουθεί έχει ως αφετηρία ένα διαφορετικό ορισμό της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, για την

48 — Αν η επίμαχη κρίση της αφορούσε συμπεριφορά «καταλογιστέα» σε κοινοτικό όργανο δεν νομίζω ότι η απόφασή της να επιληφθεί με το ζήτημα της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης θα δημιουργούσε προβλήματα ως προς τη νομιμότητά της. Η αρχή της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, ως συνιστώσα της κοινοτικής έννομης τάξης, επιβάλλει στα κοινοτικά όργανα να εξετάζουν κατά πόσον η συμπεριφορά τους έχει δημιουργήσει στους διοικούμενους τέτοιας μορφής πεποίθηση η οποία να είναι άξια προστασίας. Η τελική κρίση επ' αυτού ανήκει βεβαίως στον κοινοτικό δικαστή.

49 — Το θέμα είναι ιδιαιτέρως λεπτό. Δεν υπονοώ βεβαίως ότι το ζήτημα της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης του λήπτη της ενισχυσης ανήκει στις εθνικές αρχές. Αυτό είχε ισχυρισθεί εξάλλου η Γερμανική Κυβέρνηση στην υπόθεση C-5/89 και ορθώς δεν υιοθετήθηκε από τον γενικό εισαγγελέα κ. Darmon (σημεία 14 έως 16 των προτάσεων). Στην πραγματικότητα, το επίμαχο ζήτημα παρουσιάζει πολλές πτυχές μεταξύ των οποίων ορισμένες είναι εθνικές και άλλες κοινοτικές. Για παράδειγμα, το κατά πόσον πληρούνται οι εθνικές προϋποθέσεις για την στοιχειοθέτηση της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης από εθνική συμπεριφορά έχει αμιγώς εθνικό χαρακτήρα και ανήκει στην αρμόδια εθνική αρχή να αποφανθεί επ' αυτού. Αντιθέτως, το κοινοτικό συμφέρον ή η αποτελεσματικότητα του κοινοτικού κανόνα, ως παράμετροι που πρέπει να εκτιμηθούν για να προσδιορισθεί το αν και το πώς θα προστατευθεί ενδεχομένως η δημιουργηθείσα εμπιστοσύνη, είναι ζητήματα που ανήκουν στο κοινοτικό δίκαιο. Το σφάλμα της Επιτροπής έγκειται, εν προκειμένω, στο ότι δέχθηκε τη νομική βαρύτητα μιας αποφάσεως γαλλικού δικαστηρίου από τη σκοπιά του γαλλικού δικαίου περί ανακλήσεως διοικητικών πράξεων, καθόν χρόνο το θέμα αυτό δεν είχε αντιμετωπισθεί ήδη από τα εθνικά δικαστήρια ούτε ήταν παρούσα ενώπιόν της η επιχείρηση που φέρεται ότι παρασύρθηκε από το περιεχόμενο της ενλόγω δικαστικής απόφασης. Επομένως, είτε η Επιτροπή έκρινε η ίδια αμιγώς το εθνικό ζήτημα, είτε αρκέσθηκε σε ισχυρισμούς των εθνικών αρχών ως προς το πώς έπρεπε να εξετάσει το ζήτημα της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης του λήπτη της ενίσχυσης. Και με τις δύο εκδοχές, η απόφασή της είναι ελαττωματική.

περίπτωση που η έννοια αυτή εμφανίζεται στο ειδικό πεδίο της αναζήτησης των παράνομων κρατικών ενισχύσεων. Ο ενλόγω ορισμός απομακρύνεται από τη νομολογία Deutsche Milchkontor κατά το μέτρο που αποδίδει στην κρίσιμη έννοια αμιγώς κοινοτικό περιεχόμενο, δεν παραπέμπει δηλαδή την εφαρμογή της στους κανόνες του εθνικού δικαίου. Ερείδεται στην ιδέα ότι η προστασία της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης στο επίμαχο νομικό πλαίσιο αποτελεί μέλημα της κοινοτικής έννομης τάξης, ως παράμετρος που συναρτάται με την άσκηση αποκλειστικής κοινοτικής αρμοδιότητας· η τελευταία συνίσταται στην επανόρθωση των συνθηκών ανταγωνισμού στο διακρατικό εμπόριο από τις βαρείες προσβολές που έχει υποστεί λόγω της καταβολής παράνομων κρατικών ενισχύσεων. Η διοικητική πράξη στο πλαίσιο της οποίας γεννάται θέμα προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, είναι κατά τη γνώμη μου η απόφαση της Επιτροπής με την οποία επιβάλλεται η αναζήτηση των αντικοινοτικών ενισχύσεων. Οι εθνικές πράξεις με τις οποίες υλοποιείται η απόφαση αυτή έχουν στην πραγματικότητα εκτελεστικό χαρακτήρα, αποτελούν δε δέσμια αρμοδιότητα της εθνικής διοικήσεως [50].

81. Η μεταφορά ενός αντικειμένου όπως το υπό κρίση στην αποκλειστική ρυθμιστική εξουσία του κοινοτικού δικαίου, επιφέρει βεβαίως ένα επιπλέον πλήγμα στην αυτονομία του εθνικού δικαίου, στο μέτρο που συνιστά αφαίρεση συγκεκριμένου πεδίου αρμοδιοτήτων. Ωστόσο, δεν θα πρέπει να ξενίζει το νομικό ούτε να θεωρείται ότι συνιστά ανεπίτρεπτη παρέμβαση της κοινοτικής έννομης τάξης στην αντίστοιχη εθνική, παρέμβαση η οποία αντιτίθεται στο υπάρχον status quo και δεν δικαιολογείται στην παρούσα φάση της ευρωπαϊκής ενοποίησης.

82. Η ανάγκη εξασφάλισης της αποτελεσματικότητας του κοινοτικού δικαίου κατά την υλοποίησή του στο επίπεδο της εθνικής έννομης τάξης έχει οδηγήσει όχι μόνο σε αρνητική συρρίκνωση της εθνικής δικαιικής αυτονομίας — χαρακτηριστικό παράδειγμα, η προμνησθείσα απόφαση Alcan II — αλλά και σε θετικό περιορισμό της εμβέλειας του εθνικού δικαίου, με τη ρητή διατύπωση των εφαρμοστέων κανόνων. Ας αναφερθούν ενδεικτικώς οι οδηγίες 89/665/ΕΟΚ και 92/13/ΕΟΚ, οι οποίες περιλαμβάνουν τους δικονομικούς κανόνες που εξασφαλίζουν την επιτυχή τήρηση του κοινοτικού δικαίου των δημοσίων έργων.

83. Σημαντική είναι ακόμη η αναφορά σε ένα λιγότερο γνωστό χωρίο της προμνησθείσας

50 — Βλ. ανωτέρω (υποσημείωση 28). τις παρατηρήσεις του γενικού εισαγγελέα κ. F. Jacobs επί της υποθέσεως Alcan II. Ας σημειωθεί ότι είναι μεθοδολογικά ορθότερο να δεχθούμε την εξέταση του ζητήματος της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης κατά την κοινοτική φάση της διαδικασίας, όταν δηλαδή το αποφασίζον όργανο (η Επιτροπή) διαθέτει διακριτική ευχέρεια ως προς τις αποφάσεις που θα λάβει παρά κατά την εθνική φάση της διαδικασίας, όταν πλέον τα κρατικά όργανα υποχρεώνονται να υλοποιήσουν την επιταγή της Επιτροπής.

απόφασης Deutsche Milchkontor, με το οποίο γίνεται δεκτό ότι δεν αποκλείεται η ανάγκη παρέμβασης του κοινοτικού δικαίου στους κανόνες περί επιστροφής των παράνομων ενισχύσεων, δηλαδή σε ένα νομικό χώρο ο οποίος ανήκει ακόμη στη διάθεση των κρατών μελών. Ειδικότερα, ενώ διακηρύσσεται ότι «οι διαφορές περί επιστροφής ποσών που έχουν καταβληθεί χωρίς νόμιμη αιτία βάσει του κοινοτικού δικαίου πρέπει, ελλείψει σχετικών κοινοτικών διατάξεων, να επιλύονται από τα εθνικά δικαστήρια κατ' εφαρμογή του εθνικού τους δικαίου, αφού ληφθούν υπόψη τα όρια που θέτει το κοινοτικό δίκαιο» [51], παρατηρείται στη συνέχεια ότι «αν (...) καταφανεί ότι ορισμένες ανομοιότητες μεταξύ των εθνικών νομοθεσιών είναι ικανές να διακυβεύσουν την ισότητα μεταχειρίσεως (...) να προκαλέσουν στρεβλώσεις ή να βλάψουν τη λειτουργία της κοινής αγοράς, εναπόκειται στα αρμόδια κοινοτικά όργανα να θεσπίσουν τις διατάξεις που είναι αναγκαίες για να αντιμετωπισθούν οι ανομοιότητες αυτές» [52]. Υπάρχει επομένως ρητή πρόβλεψη ως προς το ενδεχόμενο της λήψης κοινοτικών μέτρων επί θεμάτων τα οποία σχετίζονται με την επιστροφή των παράνομων ενισχύσεων και τη διαφύλαξη των συνθηκών του ανταγωνισμού, ακόμη και αν αυτά εντοπίζονται σήμερα στο πεδίο της εθνικής αρμοδιότητας. Τα κρίσιμα μέτρα θα συνίστανται στην εναρμόνιση των εθνικών διατάξεων ή και την εξομοίωση του τρόπου με τον οποίο θα αντιμετωπίζεται ένα συγκεκριμένο νομικό ζήτημα από τις εθνικές αρχές.

84. Η νομολογιακή αυτή διακήρυξη είναι καθόλα ορθή, ενισχύει δε όσα έχουν αναφερθεί ανωτέρω περί του κοινοτικού χαρακτήρα του ζητήματος της επιστροφής των ενισχύσεων. Ειδικότερα, η εφαρμογή των εθνικών κανόνων περί αναζητήσεως των παρανόμων ενισχύσεων, στους οποίους περιλαμβάνεται και η παράμετρος της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, δεν οδηγεί στην υπαγωγή του ζητήματος αυτού στο πεδίο της εθνικής έννομης τάξης· δικαιολογείται όμως εκ του ότι στην παρούσα φάση του κοινοτικού δικαίου δεν έχουν ακόμη θεσπισθεί λεπτομερείς κοινοτικές διατάξεις. Επομένως, τα κοινοτικά όργανα διατηρούν την εξουσία ρυθμιστικής παρέμβασης αν κρίνουν ότι η εφαρμογή των εθνικών κανόνων δεν ικανοποιεί το κοινοτικό συμφέρον.

85. Η υπό ανάλυση πρόταση για την «κοινοτικοποίηση» της έννοιας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης εντάσσεται στην ίδια ακριβώς συλλογιστική· πάντως, πρέπει να διευκρινισθεί ότι η ανάγκη για επέμβαση του κοινοτικού δικαίου στο χώρο του εννοιολογικού προσδιορισμού και της πρακτικής εφαρμογής της αρχής της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης του αποδέκτη της κρατικής ενισχύσεως δεν δικαιολογείται μόνο για λόγους αρτιότερης προστασίας του κοινοτικού συμφέροντος, αλλά και για την αποφυγή των αλλοιώσεων που επιφέρει στο εθνικό διοικητικό δίκαιο η περιγραφείσα ανωτέρω κρατούσα νομολογιακή θέση.

86. Η ενλόγω επέμβαση του κοινοτικού δικαίου θα μπορούσε να επιτευχθεί με την κατάρτιση ενός κοινοτικού νομοθετικού κειμένου το οποίο θα περιελάμβανε τους βασικούς διαδικαστικούς και ουσιαστικούς κανόνες για την αναζήτηση των παράνομων

51 — Σκέψη 19 της προαναφερθείσας, στην υποσημείωση 24, αποφάσεως Deutsche Milchkontor.

52 — Σκέψη 24 της προαναφερθείσας, στην υποσημείωση 24, αποφάσεως Deutsche Milchkontor.

ενισχύσεων, θίγοντας βεβαίως και το ζήτημα της διασφάλισης των επιχειρηματιών που καλόπιστα αποδέχθηκαν την προσφερθείσα εθνική βοήθεια. Περαιτέρω, είμαι της γνώμης ότι, την ανυπαρξία, μέχρι σήμερα τουλάχιστον, γραπτών κοινοτικών κανόνων για την επιστροφή των ενισχύσεων, μπορεί να αναπληρώσει, ειδικά σε ό,τι αφορά την προστασία της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, το διαπλαστικό έργο του Δικαστηρίου. Η ανάληψη παρόμοιου εγχειρήματος από τον κοινοτικό δικαστή είναι εφικτή για δύο λόγους. Αφενός, η προστασία της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης αποτελεί, σύμφωνα με τις κοινές θεωρητικές παραδόσεις του εθνικού διοικητικού δικαίου, γενική αρχή του δικαίου και, επομένως, υπάρχει έδαφος για την κάλυψη των κενών του γραπτού δικαίου μέσω της νομολογίας. Αφετέρου, η ενλόγω έννοια υπάρχει ήδη ως γενική αρχή με αμιγώς κοινοτικό περιεχόμενο και κύριο πεδίο εφαρμογής την ανάκληση των παράνομων διοικητικών πράξεων από τις οποίες απορρέουν δικαιώματα [53].

87. Δεν βλέπω επομένως κάποιο πρακτικό εμπόδιο στο να αναγνωρισθεί ότι το ζήτημα της προστασίας του καλόπιστου επιχειρηματία που ωφελήθηκε από εθνικό μέτρο αντίθετο προς τα άρθρα 92 και 93 της Συνθήκης ΕΚ θα κριθεί με βάση την κοινοτική αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, όπως αυτή εφαρμόζεται στο ειδικό πλαίσιο της αναζήτησης των παράνομων κρατικών ενισχύσεων. Με άλλα λόγια, ο εφαρμοστής του κοινοτικού δικαίου — και σε τελικό στάδιο, το Δικαστήριο — θα αναζητήσουν αφενός κατά πόσον δημιουργήθηκε στον ενλόγω επιχειρηματία βεβαιότητα ως προς τη συμβατότητα της ενίσχυσης με το κοινοτικό δίκαιο πριν προχωρήσουν σε στάθμιση του ιδιωτικού συμφέροντος για μη επιστροφή με το κοινοτικό συμφέρον [54].

88. Στο σημείο αυτό είναι απαραίτητες δύο παρατηρήσεις. Πρώτον, οι εθνικές διατάξεις μέσω των οποίων προστατεύεται στην εσωτερική έννομη τάξη η δικαιολογημένη εμπιστοσύνη δεν είναι αδιάφορες για την εκτίμηση κατά πόσον υφίσταται «κοινοτικώς» προστατευόμενη εμπιστοσύνη του λήπτη της ενισχύσεως. Είναι λογικό, ότι οι ειδικές συνθήκες υπό τις οποίες κρίνεται το ενλόγω ζήτημα στο εθνικό δίκαιο επηρεάζουν τον καλόπιστο επιχειρηματία, ενδέχεται δε να αρκούν για να του δημιουργήσουν την πεποίθηση ότι οι προς όφελός του κρατικές πράξεις όχι μόνο είναι νόμιμες αλλά και δεν μπορούν να ανατραπούν. Στην περίπτωση αυτή, η νομική βαρύτητα των εθνικών διατάξεων ως λόγου που συντείνει στη δημιουργία προστατευόμενης εμπιστοσύνης κατά το κοινοτικό δίκαιο είναι ζήτημα που χρειάζεται ερμηνεία και το οποίο βεβαίως θα κριθεί από τη σκοπιά του κοινοτικού δικαίου. Τόσο η συμπεριφορά των εθνικών αρχών, η οποία εμφανίζεται ως ο γενεσιουργός λόγος της πεποίθησης ως προς τη νομιμότητα των ενισχύσεων, όσο και οι ειδικές διατάξεις περί δικαιολογημένης εμπιστοσύνης αποτελούν πραγματικά ζητήματα για το κοινοτικό

53 — Βλ., για παράδειγμα, τις αποφάσεις της 12ης Ιουλίου 1962, υπόθεση 14/61, Hoogovens (Συλλογή τόμος 1954-1964, σ. 779) και της 22ας Μαρτίου 1961, 42/59, Snupat (Συλλογή τόμος 1954-1964, σ. 599). Είναι πάγια η νομολογιακή θέση, σύμφωνα με την οποία «ιολονότι πρέπει να αναγνωρίζεται σε κάθε κοινοτικό όργανο, το οποίο διαπιστώνει ότι η πράξη που μόλις εξέδωσε φέρει το στίγμα της παρανομίας, το δικαίωμα να ανακαλεί αναδρομικώς την πράξη αυτή εντός ευλόγου χρόνου, το δικαίωμα αυτό μπορεί να περιορίζεται από την ανάγκη σεβασμού της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης του έλκοντος δικαίωμα από την πραξη». Βλ., ενδεικτικώς, απόφαση της 20ής Ιουνίου 1991, υπόθεση C-248/89, Cargill (Συλλογή 1991, σ. I-2987, σκέψη 20).

54 — Τον ανωτέρω δικανικό συλλογισμό ακολουθεί παραδοσιακά το Δικαστήριο όταν εξετάζει το ζήτημα της προηγούμενης εμπιστοσύνης. Βλ. τις αποφάσεις της 26ης Φεβρουαρίου 1987, υπόθεση 15/85, Consorzio Cooperativo d'Abruzzo (Συλλογή 1987, σ. 1005), της 17ης Απριλίου 1997, υπόθεση C-50/95 P, De Compte (Συλλογή 1997, σ. I-1999), της 16ης Μαΐου 1979, υπόθεση 84/78, Tomadini (Συλλογή τόμος 1979, σ. 1801).

δίκαιο και ως τέτοια λαμβάνονται υπόψη από τον εφαρμοστή του.

89. Δεύτερον, η στάθμιση του ιδιωτικού συμφέροντος του καλόπιστου επιχειρηματία με το γενικό κοινοτικό συμφέρον της επανόρθωσης των συνθηκών ανταγωνισμού και της διασφάλισης της τήρησης των κοινοτικών κανόνων αναμένεται να αποβαίνει σε βάρος του πρώτου [55]. Εξάλλου, δεν βρισκόμαστε ενώπιον μιας κλασσικής σχέσεως μεταξύ παροχικής διοικήσεως και ιδιώτη όπως συμβαίνει συνήθως στο εθνικό δίκαιο [56]. Στην υπό εξέταση κατηγορία διαφορών, η παρανομία της εθνικής διοίκησης δεν αποβαίνει μόνο σε βάρος της, οπότε και θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η ίδια ευθύνεται για την οικονομική απώλεια την οποία θα υποστεί αν δεν επιστραφούν οι ενισχύσεις· με την ίδια παρανομία πλήσσεται αφενός μια υπέρτερη έννομη τάξη, η κοινοτική και αφετέρου, μια κατηγορία διοικουμένων, ήτοι οι ανταγωνιστές και όλοι όσοι υφίστανται τις αρνητικές συνέπειες από τη στρέβλωση του ανταγωνισμού και την προσβολή του διακρατικού εμπορίου. Συνεπώς, πιστεύω ότι οι περιπτώσεις όπου η προστασία της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης του λήπτη της ενίσχυσης υπερισχύει των ανωτέρω συμφερόντων, θα αποδεικνύονται στην πράξη όλως εξαιρετικές. Τότε είναι απαραίτητο η υποκειμενική αυτή κατάσταση που έχει δημιουργηθεί στο πρόσωπο του καλόπιστου επιχειρηματία να είναι άξια ιδιαίτερης προστασίας, όπως καταρχήν συμβαίνει μόνο όταν αυτός «παρασύρεται» ως προς τη νομιμότητα της ενίσχυσης όχι μόνον από τη συμπεριφορά ή τις πράξεις των εθνικών αρχών αλλά και από ατυχείς ή παραπλανητικές ενέργειες των κοινοτικών οργάνων. Τότε μόνον αδυνατίζει η ανάγκη διασφάλισης του κοινοτικού συμφέροντος ενώ αντίστοιχα ενισχύεται εκείνη της προστασίας του καλόπιστου επιχειρηματία.

90. Ενόψει των ανωτέρω, έρχομαι να εξετάσω το ζήτημα που απασχόλησε το δικαστήριο της ουσίας στην παρούσα υπόθεση. Αν η ανωτέρω ανάλυση γίνει δεκτή, τότε η Επιτροπή ορθώς επελήφθη του ζητήματος της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης του PMU και κακώς το Πρωτοδικείο έκρινε ότι ο σχετικός λόγος που είχε προβληθεί από τη Γαλλική Κυβέρνηση δεν μπορούσε να εκτιμηθεί από την Επιτροπή. Η θέση αυτή επιβάλλεται ακριβώς από τον κοινοτικό χαρακτήρα της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης του καλόπιστου αποδέκτη της ενισχύσεως. Εφόσον όμως η αναζήτηση της εμπιστοσύνης αυτής απορρέει από τις γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου, η Επιτροπή, λαμβάνουσα τις κρίσιμες πράξεις περί επιστροφής των παρανόμων ενισχύσεων, όχι μόνον δικαιούται αλλά και οφείλει να εξετάζει αυτή την παράμετρο.

91. Εναντίον της ανωτέρω απόψεως είναι δυνατόν να προβληθεί μια σειρά από

55 — Βλ., ανωτέρω, σημεία 57 επ.

56 — Για παράδειγμα, η δικαιολογημένη εμπιστοσύνη αναγνωρίζεται συνήθως υπέρ του εισπράξαντος καλοπίστως μια ασφαλιστική ή συνταξιοδοτική παροχή επί τη βάσει παρανόμου διοικητικής πράξεως. Στην περίπτωση αυτή, η μη επιστροφή των αχρεωστήτως καταβληθέντων χάριν της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης δεν επηρεάζει τη νομική κατάσταση άλλων υποκειμένων δικαίου.

αντιρρήσεις. Καταρχάς, αναγνωρίζοντας τη δυνατότητα ή και την υποχρέωση της Επιτροπής να εξετάζει το επίμαχο ζήτημα στο πλαίσιο της κρίσιμης κοινοτικής διαδικασίας, αφενός παρέχεται εμμέσως η ευχέρεια στα κράτη μέλη να αντλούν όφελος από τις δικές τους παρανομίες και αφετέρου, η δικαιολογημένη εμπιστοσύνη καταλήγει να κρίνεται χωρίς την παρουσία του φερόμενου ως φορέα της, χωρίς καν σχετικό αίτημα του τελευταίου. Εξήγησα ήδη ότι τα ενλόγω επιχειρήματα έχουν σχετική μόνο αξία, παραμερίζονται δε από το Δικαστήριο όταν αυτό βρίσκεται ενώπιον υποθέσεως κατά την οποία προβάλλεται ότι η πεποίθηση του επιχειρηματία για τη νομιμότητα της ενισχύσεως δημιουργήθηκε από πράξη ή συμπεριφορά κοινοτικού οργάνου. Πιστεύω πως τα ίδια επιχειρήματα αποδυναμώνονται αν γίνει δεκτό ότι το ζήτημα της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης του αποδέκτη της ενισχύσεως ανήκει στο χώρο του κοινοτικού δικαίου. Διότι σύμφωνα με μια κοινώς αποδεκτή θέση του διοικητικού δικαίου, η προστασία της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, ως θεμελιώδης αρχή η οποία διέπει τη δράση των διοικητικών οργάνων στο πλαίσιο κάθε νομικού συστήματος, πρέπει να λαμβάνεται αυτεπαγγέλτως υπόψη από αυτά. Επομένως, η Επιτροπή, στο μέτρο που πρέπει ούτως ή άλλως να εξετάζει την παράμετρο αυτή, είναι καθόλα αρμόδια να την επικαλείται στις αποφάσεις της ακόμη και αν αυτές εκδίδονται εν τη απουσία του αμέσως ενδιαφερόμενου — δηλαδή του φορέα της εμπιστοσύνης — ή και χωρίς σχετική αίτησή του [57]. Είναι δε αδιάφορο ότι τα κράτη μέλη ενδέχεται να ωφεληθούν από τη μη επιστροφή των ενισχύσεων. Η απόφαση περί μη επιστροφής θα έχει ληφθεί ανεξάρτητα από την εκτίμηση των δικών τους συμφερόντων, δεν αίρει εξάλλου την ευθύνη τους από τις διαπραχθείσες παρανομίες, ευθύνη η οποία ενδέχεται να έχει σε βάρος τους διάφορες έννομες συνέπειες [58].

92. Αβάσιμο θα ήταν, εξάλλου, το επιχείρημα σύμφωνα με το οποίο, με την αναγνώριση της ενλόγω αρμοδιότητας στην Επιτροπή θίγεται ο εθνικός δικαστής, ο οποίος είναι ο «φυσικός κριτής» της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης του αποδέκτη της κρατικής ενίσχυσης. Ανεξάρτητα από την εκτίμηση της Επιτροπής, ο εθνικός δικαστής, ως «κοινοτικός δικαστής του κοινού δικαίου», μπορεί να επιλαμβάνεται του κρίσιμου ζητήματος αν υποβληθεί ενώπιόν του σχετικό αίτημα. Αν μάλιστα θεωρήσει ότι η Επιτροπή κακώς ερμήνευσε και εφήρμοσε εσφαλμένα την κοινοτική αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, δύναται να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικό ερώτημα.

93. Άξια μεγαλύτερης προσοχής θεωρώ μια άλλη κριτική η οποία μπορεί να ασκηθεί εναντίον της υποστηριζόμενης εδώ απόψεως και η οποία άπτεται των ορίων της κοινοτικής έννομης τάξης. Μήπως η προτεινόμενη περιέλευση της κρίσιμης εφαρμογής της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης στην αποκλειστική εξουσία του κοινοτικού δικαίου συνιστά υπέρμετρη και ανεπίτρεπτη προσβολή της κοινοτικής έννομης τάξης; Όπως εξηγήθηκε ανωτέρω, εκ πρώτης όψεως, η λύση της «κοινοτικοποίησης» της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, έστω και αν περιορίζεται στο ειδικό ζήτημα της επιστροφής των παράνομων κρατικών ενισχύσεων, επιφέρει ένα σημαντικό πλήγμα στην αυτονομία του εθνικού δικαίου αφαιρώντας ένα τμήμα της εθνικής αρμοδιότητας. Φρονώ ωστόσο ότι το πλήγμα αυτό

57 — Δεν μπορώ πάντως να μην εντοπίσω την θεμελιώδη αδυναμία της κοινοτικής διαδικασίας ελέγχου των κρατικών ενισχύσεων, η οποία δεν προβλέπει τη συμμετοχή της υπέρ η ενίσχυση επιχείρησης.

58 — Για παράδειγμα, τις συνέπειες που προβλέπει η Συνθήκη για παράλειψη συμμόρφωσης στις επιταγές του κοινοτικού δικαίου, ή εκείνες που καθορίζει το εθνικό δίκαιο σε περίπτωση που οι θιγέντες από την ενίσχυση έχουν αξίωση αποζημίωσης.

είναι προτιμότερο από εκείνο που προκαλεί η μέχρι σήμερα νομολογία του Δικαστηρίου, για λόγους καλύτερης προστασίας του κοινοτικού συμφέροντος, σαφήνειας και ασφάλειας του δικαίου αλλά και διαφύλαξης των ιδιαιτέρων στοιχείων που συνθέτουν την εθνική έννομη τάξη. Όπως τόνισα σε προηγούμενο σημείο της ανάλυσής μου, ο συνδυασμός αφενός της δικαιικής αυτονομίας του εθνικού δικαίου με τη δυνατότητα ανατροπής ή και παραμόρφωσης των θεμελιωδών κανόνων της εσωτερικής έννομης τάξης όταν αυτοί εφαρμόζονται σε υποθέσεις με κοινοτικό ενδιαφέρον, αποδεικνύεται περισσότερο επιζήμιος για το εθνικό δίκαιο, είναι δε μετέωρος από συστηματική και θεωρητική άποψη.

94. Απομένει να δοθεί απάντηση στον υπό εξέταση λόγο αναιρέσεως. Ενόψει των ανωτέρω, η λύση που ακολούθησε ο δικαστής της ουσίας είναι αναιρετέα; Δεν το νομίζω. Παρά την εσφαλμένη συλλογιστική που ακολούθησε όταν έκρινε το κρίσιμο μέρος της ένδικης απόφασης της Επιτροπής, το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε είναι ορθό, ανεξάρτητα από την αιτιολογία της. Όπως σαφώς συνάγεται από την αναιρεσιβαλλομένη απόφαση, η Επιτροπή αποφάσισε να περιορίσει την αναζήτηση της παράνομης ενίσχυσης δεχόμενη ότι μια δικαστική απόφαση του γαλλικού Conseil d'Etat δημιούργησε δικαιολογημένη εμπιστοσύνη στις ιπποδρομιακές εταιρείες. Δεν εξήγησε όμως τους ειδικούς λόγους για τους οποίους η προστασία της εμπιστοσύνης αυτής — και επί τη εκδοχή ότι ήταν όντως δικαιολογημένη — υπερίσχυε του επιτακτικού κοινοτικού συμφέροντος το οποίο συνίσταται στην θεραπεία του ελεύθερου ανταγωνισμού και του διακρατικού εμπορίου από τις βαρύτατες προσβολές που έχει επιφέρει η παράνομη κρατική ενίσχυση· τη στιγμή μάλιστα που, όπως έχει αναφερθεί ανωτέρω, η ανάγκη προστασίας των συμφερόντων του καλόπιστου λήπτη της ενίσχυσης μόνο σε όλως εξαιρετικές περιπτώσεις μπορεί να υπερισχύσει εκείνης της διαφύλαξης του κρίσιμου κοινοτικού συμφέροντος. Επομένως, η επίμαχη απόφαση που έλαβε η Επιτροπή έπασχε προδήλως λόγω ελλιπούς αιτιολογίας και ορθώς ακυρώθηκε από το Πρωτοδικείο.

iii) Η παράλειψη κοινοποίησης της εθνικής ενίσχυσης ως λόγος αποκλεισμού της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης

95. Ένα τελευταίο σημείο χρήζει διευκρινίσεως. Η αναιρεσείουσα στρέφεται ειδικώς κατά της σκέψης 182 της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως με την οποία θεωρεί ότι γίνεται δεκτό πως η επίκληση εξαιρετικών περιστάσεων από μέρους της επιχείρησης που έλαβε την ενίσχυση, από τις οποίες στοιχειοθετείται η δικαιολογημένη εμπιστοσύνη της ως προς τη νομιμότητα της ενίσχυσης, είναι δυνατή μόνον εφόσον έχει προηγουμένως τηρηθεί η διαδικασία του άρθρου 93 της Συνθήκης. Πράγματι, μία τόσο απόλυτη θέση, σύμφωνα με την οποία η αναγνώριση προηγούμενης εμπιστοσύνης εξαρτάται πάντοτε από την πλήρωση των τυπικών προϋποθέσεων του άρθρου 93 της Συνθήκης ΕΚ, δεν είναι σαφές ότι συμβαδίζει με τα πορίσματα της μέχρι σήμερα νομολογίας.

96. Από την επισκόπηση της νομολογίας συνάγεται ότι η συλλογιστική του Δικαστηρίου συμπυκνώνεται στις ακόλουθες δύο προτάσεις: αφενός, επισημαίνεται ότι, «λαμβανομένου υπόψη του επιτακτικού χαρακτήρα του ελέγχου των κρατικών ενισχύσεων που πραγματοποιεί η Επιτροπή δυνάμει του άρθρου 93 της Συνθήκης, δεν δικαιολογείται, καταρχήν, η εμπιστοσύνη

των επιχειρήσεων που έλαβαν ενίσχυση ως προς την νομιμότητα της ενισχύσεως, παρά μόνο αν η ενίσχυση χορηγήθηκε με τήρηση της διαδικασίας που προβλέπει το ενλόγω άρθρο. Πράγματι, ένας επιμελής επιχειρηματίας πρέπει κανονικά να είναι σε θέση να βεβαιωθεί ότι τηρήθηκε η διαδικασία αυτή» [59]. Αφετέρου, γίνεται ωστόσο δεκτό ότι «δεν μπορεί βέβαια να αποκλεισθεί η δυνατότητα του δικαιούχου της παράνομης ενίσχυσης να επικαλεσθεί τις εξαιρετικές περιστάσεις που στήριξαν δικαιολογημένα την εμπιστοσύνη του στο νόμιμο χαρακτήρα της ενισχύσεως αυτής και κατά συνέπεια να αντιταχθεί στην αναζήτησή της. Στην περίπτωση αυτή εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο, στο οποίο έχει ίσως αχθεί η υπόθεση, να εκτιμήσει τις ενλόγω περιστάσεις, αφού υποβάλει, ενδεχομένως, στο Δικαστήριο προδικαστικά ερωτήματα ως προς την ερμηνεία» [60]. Επομένως, ενώ *καταρχήν* η μη τήρηση της υποχρέωσης κοινοποίησης που καθιερώνει το άρθρο 93 της Συνθήκης εμποδίζει τη δημιουργία δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, υπάρχει εντούτοις ένα στενό περιθώριο για τον λήπτη της ενίσχυσης να αποδείξει, ενδεχομένως, την ύπαρξη εξαιρετικών καταστάσεων οι οποίες επιτρέπουν την ανατροπή του τεκμηρίου που υφίσταται σε βάρος του περί μη υπάρξεως δικαιολογημένης εμπιστοσύνης [61].

97. Υπάρχει βεβαίως και το προηγούμενο της απόφασης Alcan II με την οποία, ενώ μεν έγινε αναφορά στην ανωτέρω γενική θέση [62], το Δικαστήριο φαίνεται εντέλει να θεώρησε ότι δεν συνέτρεχε δικαιολογημένη εμπιστοσύνη μόνο εκ του ότι, στην υπόθεση εκείνη, οι κρίσιμες κρατικές ενισχύσεις δεν είχαν κοινοποιηθεί [63]. Δεν θεωρώ ωστόσο ότι η ενλόγω απόφαση αρκεί για την ανατροπή των προηγούμενων νομολογιακών δεδομένων και για την διατύπωση ενός αμάχητου τεκμηρίου ότι η παράλειψη της κοινοποιήσεως των εθνικών μέτρων αρκεί για να αποκλείσει τη δημιουργία δικαιολογημένης εμπιστοσύνης του αποδέκτη της ενισχύσεως.

98. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, το σφάλμα που εντοπίζεται στη σκέψη 182 της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως δεν αρκεί για να κλονίσει την ορθότητά της, στο μέτρο που η θέση του Πρωτοδικείου ως προς την ακυρότητα του κρίσιμου σημείου της προσβληθείσας απόφασης της Επιτροπής είναι καθόλα ορθή για τους λόγους που αναλύθηκαν προηγουμένως.

59 — Σκέψη 14 της προαναφερθείσας, στην υποσημείωση 27, απόφασης Επιτροπή κατά Γερμανίας, C-5/89.

60 — Σκέψη 16 της προαναφερθείσας, στην υποσημείωση 27, απόφασης Επιτροπή κατά Γερμανίας, υπόθεση C-5/89.

61 — «Πράγματι, οι επιχειρηματίες που λαμβάνουν κρατικές ενισχύσεις είναι επαγγελματίες που οφείλουν να επιδεικνύουν επιμέλεια (...). Η υποχρέωση που τους επιβάλλεται να εξακριβώσουν εάν η ενίσχυση που τους χορηγήθηκε κοινοποιήθηκε προηγουμένως στην Επιτροπή, δεν είναι νομίζω ούτε υπερβολή ούτε η τήρησή της παρουσιάζει ιδιαίτερες δυσκολίες. Εν τούτοις, πρέπει συγχρόνως να προστατευθεί τόσο η ίδια η αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης όσο και η σχετική εξουσία εκτιμήσεως του εθνικού δικαστηρίου και, κατά συνέπεια, πρέπει να διατυπωθεί επιφύλαξη και στην περίπτωση στην οποία η επιχείρηση, παρόλον ότι δεν εξακρίβωσε την κοινοποίηση της ενισχύσεως, βρισκόταν σε τέτοια κατάσταση, υπό το πρίσμα των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ώστε πρέπει πάντως να της αναγνωρισθεί το πλεονέκτημα της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης (...)» (σημεία 25 και 26 των προτάσεων του γενικού εισαγγελέα κ. Darmon στην υπόθεση C-5/89, προαναφερθείσα στην υποσημείωση 27).
Προς την ίδια κατεύθυνση κινείται και ο γενικός εισαγγελέας κ. F. Jacobs στις προτάσεις του επί της προαναφερθείσας, στην υποσημείωση 33, υποθέσεως C-39/94, SFEI.

62 — Σκέψη 25 της προαναφερθείσας, στην υποσημείωση 28, απόφασης Alcan II.

63 — «Από την δικογραφία της υποθέσεως της κύριας δίκης προκύπτει ότι η ενίσχυση καταβλήθηκε χωρίς προηγούμενη ανακοίνωση προς την Επιτροπή, και γι' αυτό ήταν παράνομη δυνάμει του άρθρου 93, παράγραφος 3, της Συνθήκης. Πράγματι, το πρώτο μέρος καταβλήθηκε στις 9 Ιουνίου 1983, χωρίς προηγούμενη ενημέρωση της Επιτροπής, το δε δεύτερο μέρος της ενισχύσεως στις 30 Νοεμβρίου 1983, μετά από έγγραφο της Επιτροπής της 25ης Νοεμβρίου 1983, με το οποίο επισήμαινε στην Ομοσπονδιακή Κυβέρνηση ότι η χορήγηση του πρώτου μέρους ήταν παράνομη και ότι το δεύτερο μέρος δεν έπρεπε να καταβληθεί. Σύμφωνα με την αρχή που υπομνήσθηκε στην σκέψη 25 της παρούσας αποφάσεως, ο δικαιούχος της χορηγήσεως δεν μπορούσε, επομένως, κατά τον χρόνο αυτό να έχει δικαιολογημένη εμπιστοσύνη στη νομιμότητα της χορηγήσεως αυτής» (σκέψεις 30 και 31 της απόφασης Alcan II).

IV — Πρόταση

99. Ενόψει των ανωτέρω, προτείνω στο Δικαστήριο:

— να απορρίψει στο σύνολό της την αίτηση αναιρέσεως·

— να καταδικάσει την αναιρεσείουσα στα δικαστικά έξοδα.